

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DEĞİŞEN GIDA REJİMLERİ:
ŞİRKETLEŞMİŞ GIDA REJİMİ VE ELEŞTİRİSİ

AYŞE AFET DİNÇER

2501110859

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. SEVGİ UÇAN ÇUBUKÇU

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : AYŞE AFET DİNÇER Numarası : 2501110859
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : DOÇ. DR. SEVGİ UÇAN ÇUBUKÇU
Tez Savunma Tarihi : 16.09.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : " DEĞİŞEN GIDA REJİMLERİ: ŞİRKETLEŞMİŞ GIDA REJİMİ VE ELEŞTİRİSİ "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HATİCE BİRSEN HEKİMOĞLU		KABUL
2- DOÇ. DR. SEVGİ UÇAN ÇUBUKÇU		KABUL
3- DR. ÖGR. ÜY. AYLİN KILIÇ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MARY LOU O'NEIL		
2- DOÇ. DR. AHMET BEKMEN		

ÖZ

DEĞİŞEN GIDA REJİMLERİ: ŞİRKETLEŞMİŞ GIDA REJİMİ VE ELEŞTİRİSİ

AYŞE AFET DİNÇER

Halihazırdaki çalışma, neoliberal politik ekonomi düzleminde konumlanmış Şirketleşmiş Gıda Rejimine odaklanmakta ve bu rejimi tarihselliği içerisinde incelemektedir. Bu çalışmadaki temel kasıt, günümüzde yaşanan gıda krizlerinde, küresel politik ekonominin rolünü tespit etmek ve buna alternatif olabilecek hareketlerin bir dinamiklerini tartışmaktır. Tartışma en temelde, gıdadaki hegemonyanın, neoliberal kapitalizminin etkisiyle daha da merkezileşmiş ve şirketleşmiş, mekan ötesi, küresel bir ilişkilenebilir bütün haline geldiğini, ve gıdaya erişimdeki dinamiklerin giderek daha derin eşitsizlikler yarattığını savunmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle gıda meselesinin küresel politik ekonomide giderek önemini ve yoğunluğunu artırdığı savunularak, gıda sistemlerinin Merkez-Çevre ilişkisi etrafında şekillenmiş olduğu bir kavramsallaştırma sunulacaktır. Çalışma, bu incelemeden hareketle günümüz Neoliberal-Şirketleşmiş Gıda Rejimine, bunun Türkiye'deki yansımalarına ve buna çözüm olarak çıkan İlerici ve Radikal hareketlere odaklanacaktır. Bu tez gıdayı, Merkez-Çevre ikiliği arasındaki hegemonik ilişkilenebilirliğin bir unsuru olarak ele almakta, gıdaya ilişkin adil bir ilişkilenebilirliğin yollarını aramaktadır. Sonuç olarak ise tez, kendini yeniden üretebilen gıda rejimlerine esaslı bir alternatif olarak gıda hareketleri içerisinde Radikal Gıda Hareketi olması gerektiğini savunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gıda rejimi, Gıda egemenliği, Merkez-Çevre, Şirketleşmiş Gıda Rejimi, Radikal Gıda Hareketleri

ABSTRACT

TRANSFORMING FOOD REGIMES: THE CORPORATE FOOD REGIME AND ITS CRITIQUE

AYŞE AFET DİNÇER

The present study focuses on the Corporate Food Regime that is located in the neoliberal political economy and examines this regime with its historicity. The main intention of this study is to identify the role of global political economy in the current forms of food crises and to discuss the dynamics of alternative movements to this regime. The fundamental discussion in the study contends that food hegemony becomes a totality of more and more centralized, corporate, placeless and global linkages, while creating deeper inequalities in accession to food. In this regard, first of all, it will be argued that food increases its significance and intensity in global political economy, while conceptualizing food systems as a formation around Center-Periphery relations. Based upon this analysis, the study will focus on Neoliberal-Corporate Food Regime, its reflection on Turkey, and the Progressive and Radical movements that come up with an solution to it. This thesis approaches food as a constituent of the hegemonic association between Center-Periphery duality, and tries to think of ways to a just association with respect to food. As a result, the study suggests that among the movements, Radical Food Movement is the actual alternative to the self-reproductive hegemony in food.

Keywords: Food Regime, Food Sovereignty, Center-Periphery, Corporate Food Regime, Radical Food Movements

ÖNSÖZ

Küreselleşmekte olan politik ekonomi içerisinde gıda güvencesini nasıl temin etmek gerektiği, özellikle de küreselleşme ve tüketim toplumunun doruk noktalarını yaşadığı bu günlerde, artık politikacıların gözünü kapamaması gerektiği bir mesele olarak karşımıza çıkmakta. Meselenin ehemmiyeti iklim değişimi, artan nüfus, kaynakların azalıyor olması gibi sebeplerle gıda krizinin daha da derinleşeceğinin öngörülmesiyle ilgilidir. Fakat bu tezdeki temel amacım, gıda güvencesinin yollarını aramaktan ziyade, gıda güvencesi gibi bir kavramsallaştırmanın, hegemonya ve onun politik ekonomisinin sonuçlarından doğmuş olduğunu göstermektir. Bu anlamda bu tez, gıda krizlerinin tarihsel, kavramsal ve politik nedenlerini inceleyecek; buradan çıkan dersleri de günümüz gıda sistemine ve onun getirdiği problemlere yakından bakmak için bir kaynak olarak kullanacaktır.

Gıda ile olan ilişkimiz, şirketleşmiş bir sistemin getirmesiyle artık çok daha endüstrileşmiş, yerellikten uzaklaşmış ve sentetikleşmiş bir halde. Bunun etkilerini, 1980'lerle birlikte neoliberal düzleme eklenmeye başlayan Türkiye'de de görmekteyiz. Bu anlamda bu tezin, gıda üzerindeki küresel neoliberal politikaların Türkiye'deki etkilerini de içeren bir derleme olması amaçlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. METODOLOJİ.....	5
1.2. BİR ANALİZ YÖNTEMİ OLARAK, GIDA REJİMLERİ.....	6
1.3. GIDA SÖYLEMLERİ: GIDA GÜVENCESİ VE GIDA GÜVENLİĞİ.....	8
1.4. GIDA SÖYLEMLERİNDE ALTERNATİF BİR YAKLAŞIM: GIDA EGEMENLİĞİ.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

GIDA REJİMLERİ: TARİHSEL BİR PERSPEKTİF

2.1. NEOLİBERAL ÖNCESİ DÖNEM.....	13
2.1.1. KOLONYAL DİASPORİK GIDA REJİMİ.....	14
2.1.1.1. TARIMSAL ÜRETİM: MONOKÜLTÜR TARIMCILIĞIN SOSYO-EKONOMİSİ.....	16
2.1.1.2. GIDA VE KÜRESEL YÖNETİŞİM: KÜRESEL SÖMÜRÜ İLİŞKİSİ.....	17
2.1.2. MERKANTİL ENDÜSTRİYEL GIDA REJİMİ.....	19
2.1.2.1. ABD GIDA YARDIMI: BAĞIMLILAŞTIRMA POLİTİKASI.....	20
2.1.2.2. SANAYİLEŞEN TARIM VE KİTLESEL ÜRETİM.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL DÖNEM: ŞİRKETLEŞMİŞ GIDA REJİMİ VE ELEŞTİRİLERİ

3.1. ŞİRKETLEŞMİŞ GIDA REJİMİ.....	24
3.1.1. ULUS-ÖTESİ ŞİRKETLER VE “SERBEST TİCARET REJİMİ”.....	28
3.1.1.1. MEKANSIZLAŞAN GIDA: TEKELLEŞEN ŞİRKETLER.....	30
3.1.2. GIDADA HUKUK, ETİK VE SAĞLIK SORUNLARI.....	31
3.1.2.1. FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI, BİYOTEKNOLOJİ VE ORGANİK GIDA...32	
3.1.3. TOPRAK GASPLARI.....	34
3.1.4. GIDA FİYATLARI: SÜREKLİ KRİZ HALİ.....	37
3.2. ŞİRKETLEŞMİŞ GIDA REJİMİNİN TÜRKİYE’YE YANSIMALARI.....	40
3.3. ŞİRKETLEŞMİŞ GIDA REJİMİ ELEŞTİRİLERİ.....	43
3.3.1. İLERİCİ GIDA HAREKETLERİ: GIDA GÜVENCESİ.....	44
3.3.2. RADİKAL GIDA HAREKETİ: GIDA EGEMENLİĞİ.....	48
3.3.2.1. GIDAYA HAK TEMELLİ YAKLAŞIMLAR.....	55
SONUÇ.....	58
KAYNAKÇA.....	61

KISALTMALAR LİSTESİ

- GTÖ** : Gıda ve Tarım Örgütü
UPF : Uluslararası Para Fonu
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
BM : Birleşmiş Milletler
GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü
AB : Avrupa Birliği
GDO : Genetiği Değiştirilmiş Organizma
AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi

GİRİŞ

Bu tezin amacı, temel kavramlar çerçevesinde tarım-gıda sistemleri etrafında dönen sosyolojik tartışmaları ele alarak gıda sistemlerinin tarihsel değişimini/gelişimini “gıda rejimleri” kavramsallığı üzerinde tartışmaktır. Küresel kapitalizmin etkisini artırdığı ve küresel politik ekonomiyi domine ettiği günümüzde, gıda sistemleri de buna uygun olarak yeniden yapılanmakta, yeni bir düzenin kurallarını tahsis etmekte, yeni örgütlenme ve direniş örneklerini karşımıza çıkarmakta ve gıda konusunun siyasiliğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamdan yola çıkarak bu tez, gıda rejimlerinin politik ekonomisi ve bunların ortaya çıkardığı sonuçları farklı dönemlerde ele alarak analiz edecektir. Bu doğrultuda, her dönemin ortaya koyduğu “normatif” kurallar, “bilimsel” yaklaşımlar, “istatistiki” veriler ve “standart” tanımları eleştirel bir şekilde ele alınarak işlenecektir. Bunun yanında, hakim gıda sistemi içinde ortaya çıkan, ve/veya hakim gıda sistemini reddeden sosyo-politik gıda hareketleri de tartışılacaktır. Çalışma son olarak ise, hakim gıda sisteminin Türkiye’de son dönemde nasıl yaşandığına, hangi politik ve sosyal sonuçlar doğurduğuna ve genel gıda rejimleri çerçevesinde ve/veya dışında Türkiye’de ne tür sosyal hareketlerin ve alternatiflerin ortaya çıktığına bakarak, bunların ne kadar etkili olup olmadığına bakılacaktır.

Küreselleşme ve yeryüzü kaynaklarının birbirlerine ilişkilendirmesiyle, gıda sorunu da büyük bir ölçüde yerel bir mesele olmaktan çıktı. Yeryüzünün herhangi yerel bir bölgesinde küresel bir gıda sektörü ile karşılaşmak doğal bir algı haline geldi. En kapalı toplumlarda bile bir köşe başında bir “McDonald's” görmek, bir markette bir “Cola” satın almak gündelik hayatın bir parçası halinde. Küresel ulus ötesi şirketlerin ürünleriyle o kadar temas halindeyiz ki, bu ürünler artık "yerelleşti". Artık ulus ötesi bir şirket olan "McDonald's", "ramazan menüsü" hazırlamakta; "Cola" ambalajı üzerinde öz Türkçe insan isimleri bulunmakta. Küresel ürün ve markaların yerel pazarlarda bile bu derecede bir hakimiyet sağlanması ile beraber, artık yerel ürünler yerel pazarlarda da görünemez oldu. Peki, belli bir merkezde yayılan küresel gıda pazarının bu kadar hegemonik olmasını ne sağladı? Böyle bir durum ortadayken, gıda meselesini ne kadar yerel ve küresel siyasetten uzak

düşünebiliriz? Gıda sistemi nasıl merkezileşti; arz ve talep coğrafi olarak nasıl kutuplaştı? Gıda krizlerine, gıda alanındaki bir talep arz dengesizliği mi neden oluyor, yoksa küresel kapitalist sisteminin işleyişine dair ortaya çıkan krizler mi? En önemlisi de bu oluşumlara karşı nasıl bir politik hareket söz konusu ve ne kadar etkili olmaktadır? Bugünden sonra alternatif bir gıda rejimi düşünmemizi mümkün ve etkin kılacak bir radikal hareket var mı? Bu, Türkiye’de nasıl? Bu soruları cevaplamak bu tezin amaçlarıdır. Ne kadar tarihsel bir perspektif sunma amacı gütsede bu tez, modern gıda sistemi öncesine yönelen bir yol haritasına sahip değildir. Bu yüzden, aslında, bu tarihsel bakış, modern gıda sisteminin oluşmasıyla birlikte gerçekleşen dönüşümler ve kırılmalar üzerine odaklanacaktır.

Son yıllarda gıda meselesi dünya siyasetinin en öncelikli konusu haline gelmeye başladı. “Gıda güvencesi” ile ilgili üst düzey devlet yöneticilerinin, küresel aktörlerin katıldığı zirveler ve konferanslar yapıldı. Verilen mesaj, şu anda bir gıda krizi içinde olduğumuz ve gelecekte de bu krizin iklim değişimi, kaynakların tükenmesi gibi nedenlerle daha da derinleşeceğine yönelikti. Fakat gıda tehdidi veya krizleri ile ilgili bu hassasiyeti mesele edinen ülkeler gelişmiş ülkeler olup; istatistikler ise hep geliştirmekte olan ülkelerin verilerini ortaya koyup durumun ne kadar ciddi olduğunu belirtmeye dönük gerçekleşti.

Örneğin gıda krizlerini etkilerini ve şu anda Gıda ve Tarım Örgütü’nün (GTÖ) verilerine baktığımızda açlık sınırının altındaki insan sayısı, en güncel verileriyle yaklaşık 821 milyon.¹ Bu sayı, dünyanın toplam nüfus oranının yaklaşık %14,9’una denk düşmekte ve bu durum geliştirmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Günümüzde gıda krizlerinin küresel bir ölçekte ortaya çıkmasına karşın, sert etkilerini sadece belirli ülkeler görmektedir. Bu ülkeler, geliştirmekte olan ve kaynakları çoğunlukla tarımsal ekonomiye dayanan ülkelerdir. Örneğin GTÖ’nün aynı raporundaki verilere baktığımızda, açlık sınırının altındaki insan sayısı oranının %21 ile en çok Afrika kıtasında, olduğunu ve bunun önceki yıllara nazaran giderek artmakta olduğunu görmekteyiz.² Örgütün verilerine baktığımızda, açlık krizinin en derin

¹ FAO et. al. **The State of Food Security and Nutrition in the World 2018: Building climate resilience for food security and nutrition**. Rome, FAO, 2018, s.121.

² Ibid.

yaşadığı Afrika’da açlık sınırının altında olan insan sayısının 2017 yılında 257 milyona ulaştığını görmekteyiz.³

Bu şekildeki istatistiklerle ortaya konulan sürekli kriz-tehdit “çıkılmazından” gelişmekte olan ülkelerin çıkmaları için, uluslararası örgütler önerilerde bulundu. Uluslararası Para Fonu (UPF) ve Dünya Bankası bu konuda “üzerine düşeni yaparak” gelişmekte olan ülkelerin küresel kapitalist ekonomiye daha etkin olarak katılmaları konusunda yapısal dönüşümler yapmalarını bekledi ve ekonomik yaptırımlar uyguladı. Peki bu yaptırımlardaki temel amaç gerçekten gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı bu “gıda krizini” çözmek miydi? Bu tür bir krizi uluslararası camianın öngördüğü politikalarla çözmek mümkün mü? Ya da mevcut küresel gıda rejimi bu tür “krizleri” kaçınılmaz mı kılıyor? Bu tür sorulara da cevap arayarak alternatif olarak nasıl başka türlü gıda hareketlerinin var olduğunu ve bunların ne kadar etkili olduğunu bu tezin bütünlüğünde tartışmaya çalışacağım.

Bunu incelerken ağırlıklı olarak gıda rejimleri literatüründen faydalanacak, günümüzde küresel ölçekte gerçekleşmekte olan gıda ve tarım meselesinin ulus-ötesi, yerel mekanizmalardan bağımsız, siyasi ve macro ölçekte gerçekleşen; bu uğurda da kendi söylem ve mekanizmalarıyla hegemonyasını, micro etkileri alt edici bir şekilde sürdüren bir sistem olduğunu vurgulayacak, gıdanın sistematikleştiği farklı dönemleri “gıda rejimi” adlandırması altında inceliyor olacağım. Tezin birinci bölümünün hizmet edeceği nokta, tezin terminolojisinin anlaşılmasını kolaylaştıracak, “gıda rejimi”, “hegemonik gıda rejimi”, “gıda güvenliği”, “gıda güvencesi”, “gıda egemenliği” gibi bazı temel kavramları ortaya koyup açıklamak olacaktır. Tezin ikinci bölümünde ise günümüzde uygulanmakta olan Şirketleşmiş Gıda Rejiminin öncesinde yaşanan ve onun etki ve karakteristiklerini önceleyen Neoliberalizm öncesi gıda rejimlerinin bir incelemesi yapılacak, günümüz gıda rejiminin bu dönemlerin bir devamı ve yeniden üretilmiş hali olduğu vurgulanacaktır.

Bu kavramsal ve tarihsel çerçeveyi sunduktan sonra ise, tezin üçüncü bölümünde günümüz gıda rejimini Neoliberal-Şirketleşmiş Gıda Rejimi adı altında inceleyecek, bu rejimin gıdanın yönetimi konusunda yarattığı mekanizmalara ve sorunlara odaklanacağım. Yine aynı bölümde yer vereceğimiz; çalışmanın

³ FAO et. al. **Africa: regional Overview of Food Security and Nutrition**. Rome, FAO, 2018, s.4.

Türkiye'ye odaklanan kısmında ise, küresel ölçekte uygulanan gıda rejiminin Türkiye'deki farklılaşmalarına bakıp, gıda rejiminin mikro ölçekte, bulunduğu ülkenin koşullarına göre, kendine has hangi mekanizmalarla ortaya çıktığını anlatıyor olacağım. Tezi bitirirken, Şirketleşmiş Gıda Rejimlerinin eleştirisine ve bu eleştiriyle birlikte ortaya çıkan hareketlere ayrıca değiniyor olacağım. Bu bölümde anlatılacak olan şey, günümüz gıda rejimini, tarihselliği ile göz önünde bulundurduğumuzda hangi çözüm noktalarıyla değerlendirebileceğimiz olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Metodoloji

Bu tez için gerekli araştırmaların büyük bir kısmı literatür araştırması şeklinde olacaktır. Bunun yanında uluslararası kurumların ve sivil toplum kuruluşlarının yayınladığı raporlar, istatistikler ve bildirileri bir diğer önemli kaynaklar grubu olacaktır. Ayrıca alternatif hareketlerin bildirileri, manifestoları, yazılı kurallarından da faydalanılacaktır. Türkiye’de de gıda hareketlerin oluşumu ve güncel etkinlikleri gözlemlenebilir bir ölçüde takip edilecektir. Bunu yapmaktaki temel amaç, gıda rejiminin küresel ölçekte gerçekleşen bir yaklaşım olduğunu vurgulayarak; bu küresel sistemin yerel ölçekte nasıl şekillerde ortaya çıktığını incelemek ve buna bakarak gıda rejimine alternatif olarak nasıl sistemler oluşturulabileceği sorusunun cevabını belirlemek olacaktır.

Çalışma boyunca bir analiz yöntemi olarak kullanılacak olan “gıda rejimleri” yaklaşımı tarihsel bir süreci ve perspektifi ortaya koymaya dönük olacaktır. Gıda sistemlerinin her dönem kendi içinde ne şekilde kurulduğunu ve bir hakikat sistemine nasıl dönüştüğünü incelemek, hegemonya literatürüne yakından bakmayı gerekli kılıyor. Gıda rejimlerinin, herhangi bir dönemin hegemonik gücünün etrafında şekillenmesi dolayısıyla hegemonya tartışmasına ayrıca bakmak gerekiyor. Özellikle de merkantil ve şirketleşmiş gıda rejimlerinde, küresel ölçekte sistemin kabul görülüyor olmasını sağlayan hegemonya nasıl kurulur sorusuna cevap aramayı önemli kılıyor.

Bunun yanında, gıda sisteminin bir politik ekonomi boyutu söz konusudur. Bu alandaki literatürün sağlayacağı katkılar küresel ekonomik sistemin kendisini, gıda sistemleri üzerinden sürekli ürettiğini anlamayı mümkün kılacaktır. Ayrıca, gıda ve tarım üretimi ve pazarlamasında bahsetmemiz gerekecek olan, devletlerin kota, tarif ve gümrük politikaları, korumacı ve esnek politikaları, bunların ne şekilde ortadan kaldırıldığı veya zayıflatıldığı, UPF ve Dünya Bankası’nın bu konudaki

etkilerini politik ekonomi literatürü çerçevesinde tartışma fırsatımız olacaktır. Gıda krizleri, gıda fiyatlarındaki artış, gıda pazarı gibi konular da bu literatür etrafında ele alınacaktır.

Bir diğer literatür alanını Merkez-Çevre teorileri oluşturacaktır. Bu bağlamda, Kolonyalizm literatürüne bakılmasa da, Bağımlılık Okulu literatürü yakından incelenip günümüz bağımlılık durumunun küresel boyutta nasıl oluştuğu, ne tür etkileri olduğunu ve gelişmekte olan ülkelerin gelişememe durumunun sürekliliği anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu tez en temelde, gıda rejimlerinin oluşumunu, hegemonyası ve etkilerini bu temel ilişkilene üzerinden anlamlandırmaktadır. Bu sebeple de, söylemsel olanla konuşmak ve aktörlerin beyan ettiğinden çok; bu söylemlerin bir analizini sunmayı hedeflemektedir.

Son olarak alternatif gıda hareketlerini incelemeye dönük olarak tabandan yükselen sosyal hareketler, alternatif ekonomiler ve otonom yapılar literatürüne bakılacaktır. Hegemonik küresel ekonomi içinde bu oluşumların nasıl bir motivasyonla oluştuğunu, ne tür hedefleri olduğunu ve ne kadar sürdürülebilir olduğunu anlamak için bu literatür incelenecektir. Bu literatür incelenirken de, eleştirel bir yaklaşımla hareket edilerek; bu hareketler etkisi, çözüm arayışı ve gerçekçiliği konusunda değerlendirilecektir.

1.2. Bir Analiz Yöntemi Olarak, Gıda Rejimleri

Gıda rejimi kavramı, gıdanın üretilmesi süreci ile başlayan tüketim sürecine kadar devam eden bütün süreçleri kapsıyor. Temel üretilen gıdanın ne olacağı, üretim ve tüketimin coğrafik merkezlerini veya gıdanın küresel ve yerel dağılım haritasını, üretim modellerini, tüketim tarzlarını ve pazara olan etkisini kapsayan bütün bu süreçler şeması gıda rejiminin belirleyenisidir. Bunun yanında gıda rejimi önemli bir ölçüde küresel iş bölümünü de tayin eden kurallar ortaya koyar. Hangi coğrafi merkezin neyi üreteceğini, ya da üretici ya da tüketici olup olmadığını gıda rejimleri tayin eder. Bu derece bir geniş alanı etkileyen gıda rejimi, uluslararası siyaseti, pazarın işleyişini, üretim biçimlerini ve bilim ve teknik gelişmelerini çok yakından etkilemektedir veya belirlemektedir. Bundan dolayı gıda rejiminden kasıt, sadece

etkin olduğu dönemin gıda ve tarımsal üretimini ve bunları tüketim alışkanlıklarını değil, dönemin hakim ekonomik, politik ve sosyal yapısının da belirlenmesi söz konusudur.

Gıda rejimi kavramını, küresel kapitalizmin kendini nasıl ürettiğini analiz etmek için ilk olarak Friedmann ve McMichael kullanıyor.⁴ Bu çalışmalarda gıda rejimi, bir kavram olmanın ötesinde bir analiz yöntemi olarak ele alınıyor. Friedmann, küresel gıda rejiminin analizine dayalı olarak politik ekonomi, politik ekoloji ve tarihsel süreci dikkate alır. Bu analize göre, hegemonik gıda rejimini belirleyen temel faktör, o dönemde var olan temel hegemonik gücün küresel hegemonik politikalarıdır. 1800’lerde, zamanın temel küresel iktidar aktörü Büyük Britanya ve onun kolonyal yayılmacı politikasının hakim olduğu politik uygulamalar çevresinde, dönemin hegemonik gıda rejimi de bundan etkilenecek ortaya çıkmaktadır. Gıda süreci kolonyal ülke ile, kolonize edilen ülke arasında bir ilişkisellik sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkisellik, dönemin de sahip olduğu teknoloji ve bilgi kapsamından etkilenecek, bazı temel özelliklere sahiptir. Kolonyal diasporik gıda rejimi, bu tezin ilerleyen sürecinde etraflıca ele alınacaktır.

Bu şekilde düşündüğümüzde, hegemonik gıda rejiminin değişimi, aslında uluslararası gücün değişmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle II. Dünya Savaşı’ndan sonra, küresel güç haline gelen Amerika Birleşik Devletleri (ABD), dönemin hegemonik gıda rejimini belirleyecektir. “Merkantil Endüstriyel Gıda Rejimi” diye adlandırılan bu dönemin temel özelliklerini ortaya koyacak olan; ABD’nin dünya siyasetindeki etkisi olacaktır. Merkantil Gıda Rejimi de, bu tezin ilerleyen sürecinde daha ayrıntılı bir biçimde ortaya koyulacaktır.

İçinde bulunduğumuz dönemin gıda rejimi ise neoliberal-sonrası dönemi ifade eden Şirketleşmiş Gıda Rejimidir. Batı’nın ekonomi ve siyaset alanında izlediği klasikleşmiş uygulamalar, bu gıda rejiminin özelliklerini ortaya koyacaktır. Günümüz endüstri gıdalarının çeşitlenmesi, markalaşması ve merkezileşmesi esasen bu gıda rejiminde görülecektir. Burada merkezileşmeden kasıt, ulusötesi/çokuluslu şirketlerin belirli bir coğrafi merkezden doğması ve tekelci nitelikte olmasıdır. Oysa

⁴ H. Friedmann, World Market, “State and Family Farm: Social Bases of Household Production in an era of Wage-labour”, *Comparative Studies in Society and History*, 20(4), 1978, 545–86.
H.Friedmann, P. McMichael: “Agriculture and the State System: The Rise and fall of National Agricultures, 1870 to the Present”, *Sociologia Ruralis*, 29(2), 1989, 93–117, 98.

ki bu dönemin en belirgin özelliği, bu merkezileşmeye rağmen dünyanın her tarafına etkin bir şekilde yayılmasıdır bu şirketlerin. Bu şirketler, yayıldıkları yerlerin iş gücü ve doğal kaynaklarını minimum maliyette kullanarak buradaki sosyal, politik ve ekonomik dengeyi de değiştirmektedir. Yine ilerleyen tez sürecinde bu konu, özellikle de Türkiye etrafında derinlemesine işlenecektir.

Burada belirtmek gerekir ki, gıda rejimleri arasında sert kopuşlar ve geçişler aslında yoktur. Rejimler bir şekilde birbirlerini devam etmekte ve dünya siyasetinin hegemonik aktörlerinin küresel politikalarına paralellik göstermektedir. Değişmeyen tek olgu ise, bu denklemde bir coğrafi merkez ile bir coğrafi çevrenin sabit olmasıdır. Gıda rejiminin hegemonyasını belirleyen en önemli faktör, dünya siyasetinde baskın bir şekilde söz sahibi olan Batı (“Merkez”) hegemonyasıdır. Bu hegemonyayı takip etmek durumunda olan bir “çevre” söz konusudur. Bu nedenle gıda krizlerinin etkileri belli bir coğrafi alanda (“Çevre”) etkin olarak görülmektedir.

Son kertede, gıda rejimi bir hakikat rejimini ifade etmektedir. Bu hakikati oluşturan bir iktidar, belirli pragmatik odaklar tarafından ortaya konmasına karşın; “üretimi gerekeni”, “tüketim tarzını”, “beslenme biçimini” ve “pazar kurallarını” bir “hakikat” olarak sunar ve bunlar bu şekilde kabul edilir. Bu nedenle gıda rejimi küresel ekonomik sistemin kendiliğinden, bağımsız ve etkisiz çalıştığını göstermeye çalışmaktadır. Bu sistem kendisini, empoze edilen bir rejim olarak değil; var olan, sürdürülebilir ve bir alternatifi olmayan bir rejim gibi sürdürmektedir.

1.3. Gıda Söylemleri: Gıda Güvencesi ve Gıda Güvenliği

GTÖ’nün gıda güvencesi ile ilgili yaptığı tanıma bakarsak; gıda güvencesi “her zaman, bireysel, hanesel, ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte, gereksinim duyulduğu anda fiziksel ve ekonomik olarak, yeterli, güvenilir, besin değeri olan gıdaya ulaşılabilirlik” olarak tanımlanmıştır.⁵ Bu gerçekleştiği oranda bireyler “aktif ve sağlıklı” bir hayata sahip olabilir şeklinde bir nedensellik ortaya koyulduğundan;

⁵ FAO, *The State of Food Security and Nutrition in the World 2013*. Rome, FAO, 2003.

gıda güvencesi, basit bir beslenme hakkının ötesine geçerek, sosyo-ekonomik hakları da kapsayan bir “insan hakkı” kategorisine yerleşmektedir⁶.

Gıda güvencesinin sağlanabilmesi için, öncelikle gıdayı mümkün kılacak, var edecek “üretimi” veya “sağlanabilirliği” güvenceye almak gerekir. Öncelikle, gıda güvencesinden bahsetmek için ortada bir gıdanın olması gerekir ki, bu görevin günümüz sisteminde en büyük üstlenicisinin küresel gıda şirketleri olduğunu görmekteyiz. Bir diğer gereklilik ise gıdanın “dağıtımı” veya “ulaştırılması”dır. Yine aynı küresel sisteme baktığımızda “dağıtımın” aslında bir “pazarlama” ilkesi olarak ortaya konduğunu ve bunun en önemli aktörlerinin yine küresel gıda şirketleri olduğunu görebiliriz. Bunların yanında, gıdanın “yeterli olması”, “kabul edilebilir” olması gibi soyut fakat belli bir hegemonik merkezden kavramsal içeriğinin doldurulabileceği ilkeler de mevcuttur. En önemli kriter ise gıda güvencesini mümkün kılmanın sorumluluğu şirketlerde değil, gıdayı üreten ve tüketen bireylerdedir.

Daha dar bir alanı işaret eden “gıda güvenliği” kavramı ise daha çok “sağlıklı” bir gıdanın tanımını vermektedir. GTÖ, bununla beraber, bazı “standart” veya “evrensel” kriterler ortaya koyar.⁷ Bu kriterler; gıda ile ilgili olarak besin değerlerini, protein değerlerini, kalori oranlarını ve beslenme şekillerini herkes için aynı yöntem ve ölçülerle belirlemektedir⁸. Gıda güvenliği kavramı bu yüzden medikal ve sağlık söylemleri içinde standardize edilen bir kavram haline dönüşmektedir. Bu “sağlık” kategorisinin içini dolduran, merkezci ve hegemonik bir rejimin, gıda güvenliğini kimyasallaştırılmış ve sayılaştırılmış olarak öngördüğüdür.

Gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramlarına, bugünkü küresel ekonomi konjonktürü doğrultusunda baktığımızda, bunları birer “söylem” olarak düşünmemizde fayda var. Çünkü bu konjonktürde, küresel ekonomi sisteminin kendini sürdürebilmesi için, gıda güvencesi kavramının ortaya koyduğu kriterler işlevsel bir özelliğe sahip. Gıda güvencesi kavramı/söylemi ile; gıdanın sürekli ve kitlesel olarak üretilme vurgusu, bu üretimi insanlara ulaştırma vurgusu ön plandadır.

⁶ Patel, R. C.: Food Sovereignty: Power, Gender, and the Right to Food. **PLoS Med** 9(6), 2012: 1. e1001223. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001223>

⁷ FAO. **The State of Food and Agriculture: Innovation in family farming**. Rome, FAO, 2014.

⁸ WHO: World Health Statistics 2012. WHO Press, Geneva. 2012.

Bu sebeple de gıdayı güvenceli bir şekilde mümkün kılacak olan kimselerin bireyler olarak belirtmesi şaşırtıcı gözükmemektedir. Bu söylem içerisinde bu kavramlara baktığımızda, gıdayı üretme ve ulaştırma bir sosyal politika şeklinde ortaya konmaz. Aksine, gıda üreten ve dağılımını gerçekleştiren firmalar ve bunlardan gıdayı temin etmekle yükümlü bireyler söz konusu olacaktır. Bu anlayışla gıda meselesi bütünüyle bireyin sorumluluk alanına sığdırıldığı için, aslında küresel kapitalist ekonominin sürekli işlemesi ve kendini üretmesi sağlanmaktadır.

Gıda güvencesi ve gıda güvenliği söylemlerinin, gıdayı standartlaştırdığı gibi; gıdayı alacak insan profilini de standart çizgiler üzerinden ortaya koyarak, farklı, yerel bazlı ve kültürel bir gıda modeli sunmaktan uzak olduğunu görmekteyiz. Evrensel bir gıda rejimini, içinde “doğru” olan gıdanın ne olduğunu, nasıl olduğunu ve nasıl elde edebileceğini temel kriterle vermektedir. Bu temel kriterleri belirleyen, batı merkezli hegemonik bir algı olmasına karşın; bu söylemlerle gıda rejimi, herkes için gıdanın nasıl olması gerektiğini vurgulamaya çalışan bir “hakikat rejimine”⁹ dönüşmektedir.

1.4. Gıda Söylemlerinde Alternatif Bir Yaklaşım: Gıda Egemenliği

Hakim küresel gıda rejimlerine alternatif bir hareket olarak, “gıda egemenliği” hareketi ele alınacaktır. La Via Campesia etrafında, Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika’da 70 ülkeden ve 200 milyona yakın çiftçinin örgütlendiği bu hareketin temel ilkesi, “kendi gıda ve tarım politikalarını belirlemenin, toplulukların hakkı” olduğudur.¹⁰ Hareket, gıda üretimini küresel ekonomi döngüsü için değil, üreticinin kendi ihtiyaçları çerçevesinde ortaya çıkan bir hak olarak ortaya koymaktadır. Gıdanın üretimi sürecindeki denkleme, bireyleri sadece bir tüketici olarak ele almayıp, ayrıca kendi gıdalarının üreticisi olarak konumlandırması açısından, pasif bir tüketici tanımını da reddetmekte. Bu nedenle de gıda egemenliği

⁹ “Hakikat rejimleri” için bkz Michel Foucault, “Truth and Power”, **The Foucault Reader**, Ed. Paul Rabinow, (New York: Pantheon Books, 1984). 51-75. Foucault’ya göre bilgiyi üreten hegemonik iktidar, bunu bilimselleştirme, medikalleştirme ve sayılaştırma gibi teknolojilerle onu bir hakikat olarak sunarlar.

¹⁰ R. C Patel, Food Sovereignty: Power, Gender, and the Right to **Food**. **PLoS Med** 9(6), 2012: 2. e1001223. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001223>

kavramı, gıda güvencesi kavramının ötesine giden, ondan çok farklı bir düzeni tahayyül eden bir kavramdır.

Gıda egemenliği kavramı; gıda üretiminin yerel, kültürel, ekolojik bir hak olarak tanınmasını öngören bir gıda hareketine işaret etmektedir¹¹. İnsanların sürdürülebilir bir şekilde, kendi kaynaklarını kullanarak, bir yere bağlı olmadan kendi talepleri doğrultusunda, kendilerine yetecek miktarda ürünü, ekolojik dengeyi tahrip etmeden üretme hakkı olarak ortaya çıkan “gıda egemenliğine” bir alternatif ve radikal hak ve tutum olarak bakılmaktadır. Bu nedenle gıdanın küresel ekonomi politığının reddine dayanan bir sistemi öngörmekte ve yerel, demokratik bir temelde oturmaktadır.¹² Bu temelde oluşturulan, kolektif bir politik talep, dayanışma, kendine yeterlilik, öz yönetim, bireysel ve kolektif haklar bütünüdür¹³.

Gıda egemenliği sadece bireyi ve sosyal çevreyi korumamakta; aynı zamanda, doğal kaynaklar, ekolojik çevre, insan dışındaki canlı ve cansız varlıkları da korumaya dönük bir eylem planına sahiptir. “Mekana ve çeşitliliğe saygı duyulması, farklılığın kabul edilmesi, üretimde doğanın rolünü ve insanın aktörlüğünün anlaşılması, kaynakların adil dağıtılması, asimetrik güç ilişkilerinin ortadan kaldırılması ve demokratik katılımlı kurumların inşa edilmesi” olarak ortaya konulan kurallar sadece bir üretim modelini değil, bir toplum modelini de sunmakta.¹⁴ Bu toplum modelinin oluşmasında yine devletin önemli bir rol oynayabileceği; fakat yukardan aşağıya bir yönetim modeliyle değil, aşağıdan yukarıya doğru örgütlenen bir toplum modeliyle, bir aktör olarak devletin olması gerektiği La Via Campesina tarafından, hem de benzer şekilde gıda egemenliğini

¹¹ Ibid.

Andree et al, **Globalization and Food Sovereignty: Global and Local Change in the New Politics of Food**. University of Toronto Press, 2014.

¹² Desmarais, A. A.: *La Via Campesina*. London: Pluto Press. 2007.

R. Bush, Food riots: Poverty, power, protest. **Journal of Agrarian Change**, 10(1), 2010, 119–129.

Priscilla Claeys, “The Creation of New Rights by the Food Sovereignty Movement: The Challenge of Institutionalizing Subversion”. **Sociology**. 46, 2012, 844-860.

N. Beingessner, “Alternative Land Tenure: A Path Towards Food Sovereignty in Saskatchewan? Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Department of Justice Studies, University of Regina, Saskatchewan**, 2013.

¹³ Taiaiake Alfred. *Peace, Power, Righteousness: An Indigenous Manifesto*. Oxford University Press, Oxford, 1999.

D.J Shaw, *Global Food and Agricultural Institutions*. Routledge, London, 2008.

¹⁴ Hannah Wittman, Annette Aurélie Desmarais, Nettie Wiebe (eds), *Food sovereignty: reconnecting food, nature and community*. **Agriculture and Human Values**, vol. 30, issue 2, 2013: s.2-3.

çerçevesinde birleşen Paysanne Birliği tarafından da savunulmaktadır ¹⁵. Fakat üretim ve tüketim modelinin, sadece devlete dayalı olmayarak; hem yerel-bölgesel, hem topluluk bazlı, hem de evrensel bir tahayyüle de dayanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu örneklerle bakıldığında şu sonuç çıkarılmadır ki, gıda egemenliği kavramı hem yerel hem de komünal bir vurgu taşımasının yanında, aynı zamanda da evrensel bir harekettir. Burada söz konusu olan evrensellik, birbirlerine yatay ağlarla bağlı olan dünyanın her tarafından toplulukların ortak manifesto çıkarıp ortak evrensel değerleri ve kuralları belirlemesidir. Üst ve kapsayıcı ilkelerin belirlenmesi, hiçbir şekilde üretimin yerel ve kültürel bazlı olmasını engelleyen bir süreç olarak ortaya çıkmıyor. Her yerel bölgenin içinde yaşayan toplulukların farklı ekolojik çevresi, farklı kaynakları ve farklı ihtiyaç ve kültürleri bulunmakta. Sonuç itibari ile ortaya konulan evrensel ortak değerler, tektipleştirici, standartlaştırıcı bir sonuç ortaya çıkarmayarak her topluluğun farklı bir gıda politikası belirlemesine fırsat veriyor.

Bunun yanında, gıda egemenliğinin bugünkü neoliberal sonrası gıda rejiminin hakim olduğu küresel sistemde sürdürülebilirliği tartışılmaktadır. ¹⁶ Ulus ötesi şirketler için her türlü altyapı, kota, gümrük ve pazar kolaylığı sağlayan devletler, bu tür hareketlerin güçlenip yaygınlaşmasını engelleyecek politikalar da sürdürmektedir. Bu engellemede hegemonyanın söylemsel gücü etkili olmakta. Bu bölümde söz ettiğimiz gibi, gıda güvencesi ve güvenliği söylemleri, gıda rejiminin rıza yoluyla hegemonyasını sağlamlaştırdığı ve kendisini yeniden üretmesine imkan tanıyan araçlar olarak yer almaktadır. Bu söylemler, gıda rejiminin sürdürülebilirliğine dair “tartışılmaz” bir bilgiyi dolaşıma sokar. Bunu, uluslararası kurumlar gibi kendisine ait mekanizmalarla sorunsallaştırır ve kendi lügatı içerisinde çözüm arayışlarına girer. Fakat, bu tezde de temelde savunacağımız gibi, gıda krizine sürdürülebilir ve adil bir çözüm sunmak için gıda rejiminin merkeziliğine alternatif yollar aramaya ihtiyaç duymaktayız. Günümüzde bu çözümlerin; hangi soruna, nasıl karşılık verebileceğini tartışmadan önce, bir sonraki bölümde günümüz gıda rejimi koşullarına nasıl evrildik, bunun tarihselliğine bakmak gerekiyor.

¹⁵ Ibid., s. 8.

¹⁶ Ibid.

İKİNCİ BÖLÜM

GIDA REJİMLERİ: TARİHSEL BİR PERSPEKTİF

2.1. Neoliberal Öncesi Dönem

Bu bölüm ve bunu takip edecek olan bölüm, “gıda rejimleri” kavramsallığı ve yaklaşımı üzerinde duracaktır. Gıda rejimlerini analiz etmekteki amaç ve de bunu analiz etmemizi mümkün kılan araçlar, belirli bir tarihsel dönemde “gıda” etrafında oluşan beslenme pratiklerini, sağlık yaklaşımlarını, ekonomi ve üretim araçlarını, pazar ve ticaret tarzlarını, emek biçimlerini, siyasal ve toplumsal yapıyı verili ve kendinden menkul kabul etmeyerek, bu tezin son bölümünde ele alınacak alternatif gıda hareketlerinin mümkün olduğunu vurgulamaya dönüktür. Bu şekilde, tarihsel ve hegemonik olarak gıda rejimlerinin ortaya çıktığını analiz etmemiz, yine süreç dahilinde gıda rejiminin değişebileceği olasılığını göz önünde bulundurmamızı gerektirecektir. Politika ve güç ilişkileriyle ortaya çıkan ve küresel kapitalizmi sürekli üreten hegemonik gıda rejimlerinin dışında farklı bir gıda algısını, söylemini ve pratik üretimini gerçekleştirmek yine politik bir mesele olarak ele alınıp, bunu sürdüren hareketler de bu düzlemde değerlendirilecektir.

Gıda rejimlerinin farklı tarihsel süreçler olarak ortaya çıktığı belirtilse de, rejimler arasında keskin kopuşların olmadığını da not düşmek gerekiyor. Örneğin, Merkantil Endüstriyel Gıda Rejimi’nin bir önceki dönemin gıda rejimi Kolonyal Diasporik Gıda Rejimi’nin temel ilkelerini benzer bir şekilde sürdürerek, dönemin siyasal atmosferi ve teknik ilerlemesinin getirdiği bazı eklenmeleri de katarak kendini yeniden inşa ettiğini ayrıca gözlemlemek önemli. Neoliberal Şirketleşmiş Gıda Rejimi ise bütünüyle bir önceki gıda rejiminin mirası ve çelişkileri üzerine şekillenip budaklanacaktır. Şu anda içinde bulunduğumuz bu gıda rejiminin farklı bir bölümde tartışılması gerekmektedir. Bu konu tez içerisinde final bölümünde derinlemesine incelenecektir. Günümüze gelmeden önce, onu daha iyi anlamlandırmak ve bağlamına oturtmak adına, bir önceki gıda rejimleri dinamiklerini yakından tanıyalım.

2.1.1. Kolonyal Diasporik Gıda Rejimi

Kolonyal Diasporik Gıda Rejimi küresel bir coğrafyada hegemonik olan güç, yani kolonyal güç ile kolonize edilen coğrafya arasında bir bağımlılık/sömürü ilişkisine işaret eder. Bu ilişki türü, kolonyal ülke ile kolonize edilen ülke arasındaki bağımlı ilişki, mevcut dönemin ekonomik, politik ve toplumsal yapısını da etkiler. Bunun küresel bir düzeyde etkili olmasını da sağlayan, aslında küresel siyasette kutupların çok net ve ikili olması, sömürülen ve sömüren arasında ayrılmış olmasıdır. Ancak bu ilişki, kolonyal gücün salt bir “ilkel” sömürü pratiğinin ötesine geçerek; etkili olduğu coğrafyada toplumsal yapıyı, devlet teşkilatını ve ekonomik üretim yapısını da değiştirerek, sömürü ilişkisini yapısal temellere oturtup başka türlü bir seçeneği ortadan kaldırmaktadır. Bunun yanında, bu gıda rejiminin sürdürüldüğü dönemde, gıda güvencesi, gıda güvenliği şeklinde bireylerin yeterli ve güvenilir gıdaya ulaşmalarını sağlamaya çalışan söylemlerin ve uluslararası kurumların daha henüz oluşmadığı bir dönemdir.

Kolonyal Diasporik Gıda Rejimini, gıdanın dolaşımı ve üretimi meselelerinde kolonyal ülkenin uluslararası boyutta izlediği temel politik prensipler belirler. Bu nedenle bu gıda rejimini daha iyi anlamak için, bu rejimin hakim olduğu 1840-1930 döneminde uluslararası hegemonik güce bakmak gerekir. Uluslararası sistemin, İngiltere öncülüğünde şekillendiği bu dönemin küresel çapta bir gıda pazarının oluştuğu bir dönem olduğunu görmekteyiz.¹⁷ Dönemin koloni ülkelerinden (Amerika, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda ve Tropikal kuşakta yer alan ülkeler) Avrupa metropollerine temel gıda maddelerinin (buğday ve et başta olmak üzere), tropikal kolonilerden ise şeker, kahve ve baharat gibi ürünlerin taşınması şeklinde oluşan bu gıda rejimi, karşılıklı fakat eşit olmayan bir ilişki ortaya çıkarıyordu.¹⁸ Koloni ülkenin bütün yönetsel ve ekonomik altyapısı kolonyal ülkenin müdahalesi ile ortaya çıktığı için, oluşan bağımlılık ilişkisi kolonize edilen ülke için yapısal bir

¹⁷ Friedmann, World Market, “State and Family Farm: Social Bases of Household Production in an era of Wage-labour”, *Comparative Studies in Society and History*, 20(4), 1978, 545–86.

¹⁸ Ibid.

ilişki yaratıyordu. En önemlisi de gıda üretimini koloni ülkede belirleyen temel faktörü artık kolonyal ülkedeki gıda ihtiyacı belirleyecekti.

Friedmann ve McMichael'in analiz ettiği şekilde, Kolonyal Diasporik Gıda Rejiminin dayandığı temel prensipler, dönemin hegemonik gücü İngiltere tarafından belirleniyordu. Buna göre, bu gıda rejiminin işleyeceği temel kur altın standardı olarak belirlenen küresel finans regülasyonunu sağlayan bir kurdu. Altın kuru ile işleyen finans ve ticaret sistemi, her ülkenin sahip olduğu altın rezervleriyle orantılı bir ekonomik güce sahip olması anlamına geliyordu. Bu durum, halihazırda kolonize ettiği ülkelerin altın madenleri üzerinde büyük bir yetkiye sahip olması nedeniyle, İngiltere'nin sistemin belirleyeni ve sürdüreni olma konumunu güçlendiriyordu. Bu dönemde küresel ekonomide İngiltere'nin öncülük ettiği politika liberal bir ekonomik modeldi. Bu doğrultuda İngiltere, ülkelerin birbirleriyle olan ticari münasebetlerinde, kendi ulusal gümrük sınırlarını zayıflatarak ürünlerin giriş çıkışını kendi adına kolaylaştırıyordu.¹⁹ Bu türden bir uluslararası ticareti sürdürmenin, halihazırda mevcut altın rezervleriyle sürdürülmesi mümkün olduğu için, aslında sistemin içinde altın rezervlerini büyük bir oranda elinde bulunduran İngiltere en güçlü aktör oluyordu. İngiltere'yi en güçlü aktör olmanın ötesine taşıyan durum ise, en çok altına sahip olmanın aynı zamanda altına tekabül gelen ekonomik değerinin oranını da kendisinin belirleyebiliyor olmasının getirmiş olduğu müktedirliktir. Bunun da yanında İngiltere'yi etkili kılan bir diğer durum ise, uluslararası pazarın ve uluslararası sistemin hegemonik aktörü olmasının getirdiği, hangi ürünün ekonomik değerinin ne olacağı ile ilgiliydi. Bu ayrıcalıklı konum, ihraç ettiği sanayi ürünlerinin fiyatının, ithal ettiği gıda-tarım ürünlerinin fiyatına göre çok daha yüksek olmasını sağlıyordu. Hammadde ve tarım ürünlerini ucuz bir fiyatla elde ediyorken, ürettiği sanayi ürününü yüksek bir ekonomik değerle ihraç ediyordu. Bunlar İngiltere'nin, kolonyal dönemde uluslararası olarak sağladığı politik ve ekonomik gücün ve sağladığı kolonyal ilişkilenemenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktaydı.²⁰ Bundan dolayı Kolonyal Diasporik Gıda Rejimi adlandırması altında bahsettiğimiz bu

¹⁹ Friedmann and McMichael, "Agriculture and the State System: The Rise and fall of National Agricultures, 1870 to the Present", *Sociologia Ruralis*, 29(2), 1989, 93–117, 98.

²⁰ Ibid.

dönemde, kolonyal gücün gıda meselesini yönlendiren aktör olarak çıktığını görmekteyiz.

2.1.1.1. Tarımsal Üretim: Monokültür Tarımcılığın Sosyo-Ekonomisi

Gıda rejiminin en önemli özelliği ne tür gıdaların üretileceğinde artık politik ve ekonomik faktörlerin etkili olmasıdır. Kolonyal ülke, hangi tür gıdaların kolonize edilen ülkede üretileceğinin belirlenmesi konusunda en önemli aktördür. Hangi gıdanın üretileceği bütünüyle bir zor mekanizmasıyla belirlenmese de, koloni ülkenin en büyük ve tek müşterisi olan kolonyal ülkenin tercihleri doğrultusunda hareket etme gerekliliği yapısal bir düzenleme teşkil eder. Artık kolonize edilen ülke de kolonyal ülkeden gelecek olan ürünlere bağımlıdır, ve bu ürünleri sağlamanın tek yolu kolonyal ülkenin tercihleri doğrultusunda ürün üretip karşılığında gerekli ürünleri kolonyal ülkeden almaktır.²¹

Dönemin kolonyal ülkesi ve hegemonik gücü İngiltere'nin birden çok koloni ülkesi olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, kolonize ettiği ülkelerden gereksinim duyduğu gıda ve hammaddeyi minimum maliyette almak için bu ülkelerin birbirleriyle rekabet halinde olmasını sağlaması gerekirdi. Bu rekabeti artıracak en önemli faktör de monokültür olarak belirtilen, tek ürün üzerinde tarımsal üretim yapmaktır. Monokültür tarımında, eğer üretilen ürün kıt bir ürün olup başka bir ülkede üretilmiyorsa, bunun kısa vadede avantajları söz konusu olabilir. Aynı tek ürün birçok ülkede üretiliyorsa, “tam rekabet piyasasına” yakın bir rekabetçi piyasanın oluşmasını sağlayarak, üretici ülke için fiyatların aşırı oranda düşmesine neden olacaktır. İngiltere de, tam olarak, kolonize ettiği birçok ülkede aynı tek ürün tarımı yapılmasının koşullarını yaratarak, gereksinim duyduğu gıda ürününü, koloni ülkeler arasında ortaya çıkan yüksek rekabetten dolayı, olabildiğince düşük maliyette

²¹ Vandana Shiva, “The Non-Sustainability of Monocultures”, *Monocultures of the mind : perspectives on biodiversity and biotechnology*, London, UK ; Atlantic Highlands, N.J., USA : Zed Books ; Penang, Malaysia : Third World Network, 1993, p.50-59.

kendi sınırları içerisine sokarak sanayisi için hammadde, geniş sanayi işçi sınıfı için de ucuz gıda sağlıyordu.²²

Monokültür tarımı, uzun vadede koloni ülkede başka tür olumsuzluklar da yaratıyordu. Belirli bir süreden sonra, tek-ürün yetiştiriciliği toprağı verimsizleştirip ürünün ölçek bazından üretimini düşürüyor olmasının yanında, ürün kalitesini de azaltıyordu. Zaten, rekabetten dolayı düşük fiyatlar söz konusuyken; üretimin verimsizleşmesi ve kalitenin düşmesiyle, ürün koloni ülke için bir ekonomik değer yaratmaktan uzaklaşıyordu. Kaldı ki, İngiltere için aynı ürün üreten birçok koloni ülkede, koloni pazarı olmasının yarattığı durumdan ve sürekli aynı ürünü belirli bir ülkeden alma zorunluluğunun olmamasından dolayı, daha da kırılgan bir ekonomik yapının oluşmasına neden oluyordu.

Monokültür tarımı uzun süre uygulandığında koloni ülke açısından ekolojik ve çevresel sorunları da beraberinde getiriyordu. Öncelikle, monokültür tarımı koloni ülkenin doğal ürün çeşitliğine büyük bir darbe vuruyordu. Bu durum da, ülkenin doğal tarım alanlarını, ekolojik çeşitliliğini olumsuz etkileyerek, söz konusu ülkenin beslenme alışkanlığından ekonomik yapısına kadar uzanan bir zincirde karşılıklı bir tetiklemeye neden olarak, bütün bir toplumsal yapıyı etkiliyordu. Bu sebeptendir ki, üretimin hangi ürünle ilgili olacağına dair gıda hegemonyasının bir yönlendirmesi vardır. Burada, bu yönlendirmenin hangi mekanizmalarla oluştuğuna yakından bakmakta fayda var.

2.1.1.2. Gıda ve Küresel Yönetişim: Küresel Sömürü İlişkisi

Yönetişim kavramını; genelde belli bir amaç doğrultusunda bir grubun, bir kitlenin ya da bir toplumun ihtiyaçlarını, beklentilerini belirli bir şekilde kanallere ederek, rızalarını sağlayarak veya onları mecbur bırakarak, onlardan maksimum faydayı elde etmeyi sağlayan bütün pratiklerin ve araçların kullanılması şeklinde tanımlamak mümkün olacaktır.²³ Yönetişim, oluşturulan bir toplumsal yapının,

²² Ibid., s. 55

²³ Yönetişim kavramı için bkz: M. Foucault, "Governmentality, in: Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller (eds.), The Foucault Effect: Studies in Governmentality, Hemel Hempstead: Harvester

ekonomik (üretim modeli ve üretim ilişkileri), politik ve sosyal anlamda belirli bir sisteme yönelmesine etkide bulunur. Bu anlamda, kolonyal ülke, koloni ülkede, bütün bu oluşumları belirleyen bir hegemonya kurar. Bu hegemonya önemli bir oranda zora dayansa da, rıza faktörü de önemli bir plandadır.²⁴ Kolonyal güç ile koloni ülke arasındaki ilişki, bu yüzden sadece zor ile kurulan ilişki olmayıp, aynı zamanda koloni ülkenin, bir aşamadan sonra, rızası ile de kurulan bir ilişkidir.

Gıda üzerinden kurulan yönetişimin önemli bir boyutunun küresel boyutta olmasına karşın, kolonyal ülkenin kendi içinde toplumsal sınıfları kontrol etmek için de başvurduğu bir yöntemdir. Özellikle, İngiltere’de sanayinin gelişmesi ve köylülüğün çözülmesiyle beraber kentlerde oluşan işçi sınıfını dizginlenmesinde kolonize ülkede elde ettiği ucuz gıdanın etkisi olmuştur.²⁵ Küresel çapta da hegemonik güç, koloni ülkenin sadece belirli gıdaları üretmesini sağlayarak ve böylece onu diğer ürünlerde dışarıya sürekli bağımlı bırakarak, o ülkenin ekonomisi ve siyasetini yönetmiş olmaktadır. Bunun yanında, kolonyal ülke, temel gıdanın üzerinde önemli bir oranda etkiye sahip olduğu için, gıdanın türünü, fiyatını, miktarını ve dolaşım coğrafyasını belirleme gücüne sahip olarak, küresel bir yönetişim sistemini de kendi hegemonik yapısı çerçevesinde oluşturmaktadır.

Kolonyal ülke, doğrudan askeri ya da belirgin bir yönetsel-bürokratik-kanuni aracı kullanmayarak, sadece gıda-tarım-pazar düzenlemeleriyle, koloni ülkeyi ve uluslararası sistemi idare etme araçlarını geliştiriyordu. Askeri ve siyasi gücün caydırıcı olarak varlığı söz konusu olsa bile, bunlar genelde arka planda kalarak, gıda-tarım-pazar mekanizması ve işleyişi üzerinden küresel bir sömürü dengesi oluşturup, merkez-çevre ilişkisi üzerinden tanımlanan bir “dünya sistemi” oluştuyordu.²⁶

Wheatsheaf, 1991, pp. 87-104. Yönetişimin küresel düzeyde işleyişi için bkz: Negri A. and Hardt M. *Empire*, Massachusetts: Harvard University Press, 2000.

²⁴ Hegemonya üretilmesi konusunda teorik bir tartışma için bkz: Gramsci A. Antonio Gramsci. *Prison Notebooks*, New York: Columbia University Press. 1992.

²⁵ E.P. Thompson, **The Making of English Working Class**, London: Vintage, 1999.

²⁶ “Merkez-Çevre” ve “Bağımlılık” yaklaşımları için Bkz: I. Wallerstein, *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press, 1976, pp. 229-233; A. G. Frank, *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* (Eds) B.K. Gills, London & New York: Routledge 1993.

2.1.2. Merkantil Endüstriyel Gıda Rejimi

I. Dünya Savaşı ile sarsılan Kolonyal Diasporik Gıda rejimi, 1930 altın standardına bağlı finansal kurun ortadan kalkmasıyla sonlanmış oldu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası sistemde, hegemonyanın ABD'ye geçmesiyle beraber gıda rejimi de değişecektir. Merkantil Endüstriyel Gıda Rejimi olarak adlandırılan bu gıda rejiminde, Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kurumlar oluşturulmuş ve artık gıda ve gıdanın sağlanması daha “hayati” bir sorun olarak belirlenip; bu konu hak temelinde, bireylerin kendi çabasının ötesinde gıdaya nasıl ulaşacakları söylemsel olarak ulus-devletin bir meselesi olduğu ortaya konulmuştur. Oysa ki, Kolonyal Diasporik Gıda Rejimi'nde bireylerin gıdaya ulaşması sorunu daha çok pazar mekanizmasıyla çözüleceği bireysel bir sorun olarak öne sürülmüştür. Gıdaya ulaşmak için, onu üretmenin yanında onun “satın alınması” gerektiği fikri ön planda olmuştur. Bu temelde de politik atmosferde, gıda alım satımını kolaylaştırmak ve gıda pazarını liberal kılmak için, onun önündeki engellerin kaldırılması ve ticaretin liberalliği için altyapısal reformlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar Merkantil dönemde, Kolonyal Diasporik dönemdeki bireysellik söylemi apaçık ortada olmasa da ve gıdaya hak temelli yaklaşıyor olsa da, bütün hegemonik gıda rejimlerinde olduğu gibi, gıdaya ulaşmak için bazı normlar ve kurumlar oluşturulmuş ve bu gelişmeler söylem bazında ileri gidememiştir. Sonuç olarak da bu dönemdeki yaklaşımda, gıda piyasasını liberalleştirici reformlarla, gıda temini hep bireysel mesele olmuş ve bunun piyasa çerçevesinde çözülebileceği öne sürülmüştür.

Bundan hemen sonra gerçekleşecek olan ve ABD hegemonyasının etkin olduğu 2. gıda rejiminin en önemli özelliği ise sanayileşen büyük ölçekli üretim yapabilen tarımsal gıda sektörün ortaya çıkması ve uluslararası ticaret sınırlarının politik bir şekilde inşa edilmesidir.²⁷ Bununla birlikte, gıda üzerinde kurulan merkez-çevre ilişkisi değişmeyecek; İngiltere'nin kurmuş olduğu koloniler, kolonyal dönem sonrası 3. Dünya olarak adlandırılan ülkeleri oluşturacaktır. Burada yalnızca,

²⁷ Friedmann, “From colonialism to green capitalism: social movements and the emergence of food regimes”, in F.H. Buttel and P. McMichael, eds. *New directions in the sociology of global development. Research in rural sociology and development*, Vol. 11, Oxford: Elsevier, 2005, pp. 229–67

Merkez'den yönetilen uluslararası kurumlar işe dahil olmaya başlamış, gıdaya insani yardım bakımından da yaklaşmaya başlamışlardır. Gelişmekte olan ülkelere kalkınma yönünde verilen finansal destekler ve insani yardımlar, gıda rejiminde yeni bir sayfa açıldığının habercisi olacaktır.

En nihayetinde, 1972'de ortaya çıkan gıda ve petrol krizleri ile Merkantil Endüstriyel Gıda Rejimi'nin sonuna gelinmiştir. Bu gıda rejiminde oluşturulan kompleks endüstri gıda merkezleri, sanayide gıdanın çeşitlenen yan ürünler ve yeni küresel kapitalist şirketler, içinde bulunduğumuz Neoliberal-Şirketleşmiş Gıda Rejimi'nin temellerini oluşturacaktır. Bundan sonra toplu üretim, çeşitlenen ürünler ve bununla birlikte tetiklenen tüketim artışı, bu sistemin kendisini yeni kod ve kurallarla yeniden üreteceğinin bir sinyalini vermektedir. Fakat bu bireyselleşmiş ve tüketim odaklı yaklaşıma geçmeden önce, Soğuk Savaş'ın getirdiği hegemonik sistemde oluşan ABD-Sovyet Rusya ikiliği, Merkez-Çevre ilişkisine birtakım yeni dinamikler katacaktır.

2.1.2.1. ABD Gıda Yardımı: Bağımlılaştırma Politikası

2. gıda rejimi, Soğuk Savaş'ın güdümünde, iki kutuplu uluslararası sistemde ABD'nin güdümünde sürdürülen politik prensipler üzerinde kurulmuştur. İlk olarak, ABD'nin Marshall Planı olarak adlandırılan, az gelişmekte olan ülkelere yapılan gıda yardımları, dönemin gıda rejiminin ne yönde ve ne tür saiklerle kurulacağını ortaya çıkarmıştır. ABD'yi, tarımsal olarak ciddi bir üretim merkezi olarak düşündüğümüzde, ihtiyaç fazlası gıdayla, dönemin politik atmosferi içinde, kendi ideolojik-yayılmacılığı doğrultusunda gıdayı nasıl bir araca döndürebileceği görülmüştür. Gıda yardımlarıyla hem Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da yayılmasını engellemek amaçlanmış; hem de ABD'de arz fazlası tarımsal gıdanın, gelişmekte olan ülkelerin pazarına ucuz şekilde girişi sağlanarak, bu ürünlerin daha pahalı olan yerli tarımsal ürünlerin yerini alması sağlanmıştır. Ucuzlayan yerli tarımsal gıdayla, bir müddet sonra, tek ihracat gelirini tarımsal ürünlerinden sağlayan gelişmekte olan ülkelerin, gelişme-sanayileşme hedefleri sekteye uğramıştır. Tarımsal gıda alanında kendine yeterli üretim yapabilen çoğu ülke, ABD'nin buğday ve diğer gıda

yardımlarından sonra kendine yeterli oranda gıda üretemeyecek hale gelerek, gerekli gıdayı sağlamak için ithal etmek durumunda kalmıştır. Zaten, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmelerini sağlayacak en önemli ekonomik kalem olan gıda ihracatı, ABD'nin kitlesel gıda üretimi ve bunun küresel piyasaya yayılması ile etkisizleşmiş ve artık bu ülkelerin de tarımsal gıda ihtiyacını sağlamaları için, onları gıda ithalatı yapmak durumunda bırakmıştır.²⁸

Başta buğday olmak üzere ABD'nin yaptığı gıda yardımları, hem ABD iç gıda üretimi politikalarına hizmet ediyordu hem de ABD dış politikasının yürütülmesine hizmet ediyordu. Soğuk savaş konjonktüründe, ABD'nin yardımlarıyla 3. Dünya ülkeleriyle politik ve coğrafi bağlar kurarak, stratejik hedeflerin sürdürülmesinde gıdanın ne kadar önemli bir rol olabileceği ortaya çıkıyordu. Gıda artık hızla, bir beslenme ve bireysel bir hayatı sürdürmeyi gerektirecek bir mücadele alanı içinden çıkıp; ulusların politik bir amaçla küresel sisteme etki edecek, sistemi yeniden oluşturacak stratejilerinin en önemli aracı haline dönüşmektedir. Bu durum da Merkantil Endüstri Gıda Rejimi'nin en karakteristik özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.

ABD güdümünde gıda üzerinden “çevreyi” bağımlılaştırma, İngiltere gibi, koloni ülkeyi tarımsal üretiminin tek ve yalnız müşterisi yaparak değil; kendi içinde ürettiği ihtiyaç fazlası ürünleri dış pazara sokarak gerçekleşmektedir. Sonuç olarak, küresel gıda sistemi tekrardan küresel ekonomik sistemin üretmesini gerçekleştirecek şekilde “merkez-çevre” arasında daimi bir “bağımlılaştırma” ilişkisi ortaya çıkarmıştır. Neoliberal Şirketleşmiş Gıda Rejiminde karşımıza çıkacak olan, üretici tüketici haline getiren ve şirketlerin tekelliği üzerinden kurulan gıdayla kurduğumuz ilişki, bu bağımlılıkla güçlenmeye başlamıştır. Artık üretici dahi kendi ürünleri hakkında söz sahibi olamaz hale gelir, yeterli ve etkili bir üretimi gerçekleştirmek için Merkez ülkelerden gelecek kaynak desteğine bağımlılaştırılır.

2.1.2.2. Sanayileşen Tarım ve Kitlesel Üretim

²⁸ Friedmann, “From colonialism to green capitalism: social movements and the emergence of food regimes”

Merkantil Gıda Rejimi ile beraber teknik olanakların artmasıyla ortaya çıkan etkin ve uzun süreli stoklama yöntemleriyle, gerek hayvansal, gerekse de tarımsal gıdanın endüstride yaygın olarak kullanılmasına yol açtı.²⁹ Bununla beraber, tarımsal üretim artık sadece gıda olarak endüstride işlenmeyip, ilaç gibi diğer yan ürünlerde de işlenmektedir. Artık gıda ve yan ürünler uzun ömürlü zarar görmeyecek şekilde saklanabildiği için, pazar için daha kullanışlı oldu, çünkü geniş bir coğrafyada yayılımı mümkün hale geldi.

Bu gelişmeleri takip eden durum ise artık gıdanın büyük ölçekte üretiliyor olmasıydı. Hükümetler tarımda modernizasyonu sağlamak için çalışmalara giriştiler. Mekanizeleşen tarımla beraber kitlesel boyutta üretime geçildi. Çiftçilere çeşitli alanlarda damping ve fiyat artış desteği sağlandı.³⁰ Bu kitlesel üretim ile beraber çeşitlenen gıda yan sanayi ürünleri, aynı zamanda büyük kapitalist ve çokuluslu şirketlerin de ortaya çıkmasına vesile oldu. Gıda üretiminin bu şekilde kompleks üretim platformlarında elde edilmesi ve gıda temelinde yan sanayi ürünleriyle üretimde çeşitliliğin sağlanması, toplumsal sınıf bazında da ayrıştırmayı ortaya çıkardı. Artık gıda tekdüze ve standart bir ürün değil, birçok çeşitliliğe sahip farklı toplumsal kesimlere hitap eden, farklı türde ve kalitede üretime geçilmiş bir ürün olarak ortaya çıkmaktaydı. Özellikle bu sınıfsal ayrışma gıda kalitesi üzerinden kendini gösterdi. Kaliteli ürünler, üst toplumsal sınıfların tercihleri skalasında dağılırken, kalitesi düşük gıdaların dağılımı ise daha çok toplumun alt kesimini oluşturan yoksul tabaka içinde gerçekleşiyordu. Bu sınıfsal ayrıştırmayı küresel kontekste de bir uygulama takip ediyordu. 1. Dünya ve 3. Dünya ülkelerinin pazarlarına sokulacak gıda aynı kalitede gıda olmayacaktı. Gıdanın kalitesi ve çeşitliliği üzerinde hızla ortaya çıkan küresel bir pazar, küresel şirketlerin ekseninde ortaya çıkıyordu.³¹

Bu tür bir pazarın yüklenicisi gelişmiş endüstri kompleksleri olduğu için, gelişmekte olan ülkeler bu pazarın sadece müşterisi olarak kaldılar. Kolonyal Diasporik Gıda Rejimi'ndeki kolonize edilen ülkeler, 2. Gıda rejiminde de post-koloni ülkeleri olarak adlandırılarak, gıda pazarı denkleminde pozisyonları

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Friedmann and McMichael, Agriculture and the State System, s.107.

değişmedi ve bu ülkeler için az gelişmişlik sürekli bir sorun olarak kalmaya devam etti. Artık, oluşturulan Dünya Bankası ve UPF gibi kurumlar küresel piyasayı daha da mümkün kılacak düzenlemeleri, gelişmekte olan ülkelerin uygulamaları için birer baskı aracı olarak kullandı. Liberalleşme politikalarıyla gümrük sınırları daha da zayıflayarak, bu ülkelerin iç piyasalarına giren ürünlerle iç üretim daha da zayıfladı.

Bu bölümde anlatıldığı üzere gıdanın tarihselliğine baktığımızda, Merkez-Çevre ilişkisinin bir paraleli olarak yönetildiğini görmekteyiz. Bu tartışmada gıda, İngiltere'nin başı çektiği Kolonyal Diasporik Gıda Rejiminden itibaren merkezileşmesi yönünde yapılaşan, yerelliğini kaybeden ve üretimi yapılan yerin meselesi olmaktan giderek uzaklaşan bir mesele olarak karşımıza çıkıyor.³² Buradaki siyasetin, yalnızca kolonyal döneme bakarak anlaşılmasını da bekleyemeyiz. Bölümde de tartıştığımız gibi, farklı hegemonik güçler, kendini yeniden üreterek aynı Merkez-Çevre sömürü ilişkisini sürdürdü. Dünya sistemi tarih içinde dönüşüm yaşadıkça, gıda rejimi kolonyal zor gücüyle yapılan uygulamalar olmaktan uzaklaşıp, mono-kültür sosyo-ekonomisinde tartıştığımız gibi, koloni ülkede yapısal düzenlemelerle, yumuşak güç ile uygulandı. Bu yapısal düzenlemeler, koloni ülkedeki üretim ağını düzenlemenin de ötesinde; ulus-ötesi bir yönetim mekanizmasıyla; bu ülkelerdeki siyasi ve sosyal yapıdan, tüketim alışkanlıklarına kadar olan alanlarda birtakım dönüşümleri de beraberinde getirdi. Bunu takip edecek şekilde ise, Merkantil Endüstriyel Gıda Rejimi ekonomideki liberalleşme, makineleşme ve piyasa ekonomisi mekanizmalarıyla beraber; gıdayı çok daha bireyselleşmiş, tüketim odaklı bir nosyon haline getirdi.

Bir sonraki bölümde gıdanın en merkezileşmiş, finansallaşmış ve küreselleşmiş olduğu günümüze bakılacaktır. Kolonyal Diasporik Gıda Rejimi ve bunu takip eden Merkantil Endüstriyel Rejimi uygulamalarının, neoliberal kapitalizmle beraber, uygulayıcı aktör anlamında bir kayma yaşadığını; artık merkezi devlet aktöründen, merkezileşmiş şirketler tarafından üstlenileceğini göreceğiz. Burada, devletsel mekanizma ise uluslar-üstü kurumlar yaptırımlar şeklinde konumlandırılacaktır.

³² A. G. Frank, *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOLİBERAL DÖNEM: ŞİRKETLEŞMİŞ GIDA REJİMİ VE ELEŞTİRİLERİ

Bir önceki bölümü takiben bu bölüm, tezin varmak istediği, günümüzün Şirketleşmiş Gıda Rejiminin dinamiklerini tartışacaktır. Bundan önce de değindiğimiz gibi, gıda rejimlerini, ansızın ortaya çıkmış, münferit bir olgu olarak değil; tam aksine, belli bir tarihselliği ve nedenselliği barındıran, belli bir siyasi bakış açısıyla harekete geçen, ekonomik olarak belirleyiciliği bulunan bir ilişkiler bütünü olarak değerlendiriyoruz. Bu bölümde, Şirketleşmiş Gıda Rejiminin, bir önceki hegemonyadan miras aldığı, yeniden ürettiği ve kendine has bir şekilde yerine getirdiği unsurlar incelenecektir. Bir vaka incelemesi olarak ise, küreselleşmiş olduğunu vurguladığımız bu rejimin Türkiye’deki yansımalarına bakacak, Türkiye’deki uygulamaların Gıda Rejimi içerisindeki konumunu tespit edeceğiz. Gıdanın, geleceğine yönelik bizi ne gibi tartışmaların beklediği sorusu ise, günümüz gıda hareketlerinin konuyu kavramsallaştırmasına bakarak cevaplandırılacak.

3.1. Şirketleşmiş Gıda Rejimi

İçinde bulunduğumuz dönemin hakim gıda rejimi olan Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejimi, bir önceki hakim rejimi oluşturan Merkantil Endüstriyel gıda rejiminin küresel-fınans krizleri ile karşılaştığı çıkmazlar üzerine inşa edildi. Kapitalist Batı’nın ekonomi ve siyaset alanında izlediği uygulamalar, bu gıda rejiminin özelliklerini belirgin biçimde ortaya koymaktadır.

Günümüz neoliberal gıda rejimini özetleyen ve daha önce ele aldığımız Kolonyal Diasporik ve Merkantil Endüstriyel gıda rejiminden ayıran en büyük özellik, artık devlet şeklinde öne sürülen belirgin tek bir hegemonik gıda üretim ve dolaşım merkezinden bahsedemiyor oluşumuzdur. Güçlü donanmalara ve askeri örgütlenmeye sahip devletin ekonomide de temel aktör olduğu sistem evrilerek, günümüz neoliberal devleti ve ekonomisini doğurmuştur. Artık devlet; üretim,

dağıtım ve tüketim aşamalarında hegemonik merkez olmaktan çıkmıştır. Bundan sonra devlet, birebir üretim aşamalarında yer alan bir aktör olmaktan ziyade, düzenleyici bir kurum olarak etkili olacaktır.³³

Öte yandan, gıdanın üretilmesi ve dolaşımı konusunda hegemonik bir merkezin olmaması ve bu konularda karar alma mekanizmalarının devletten uzaklaşmasının Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejimine demokratik bir anlam attığını de söyleyemiyoruz. Çünkü bu gıda rejiminde de küçük ölçek ekonomilerin ve yerel üreticilerin, makro ekonominin karar alma mekanizmalarında var olmadıklarını kolaylıkla gözlemleyebiliyoruz. Burada üzerinde durmamız gereken esas nokta, merkezin artık bir mekân olarak ele alınamayacağıdır. Fakat buna rağmen sürekli dolaşımda olan kapitalist üretim ve pazarın, merkezileşmiş bir şekilde çok geniş bir coğrafyada yer almasıdır.

Neoliberal üretim ve pazarın merkezileşmesinden kasıt, ulusötesi/çok uluslu şirketlerin belirli bir coğrafi merkezden doğması ve aynı zamanda hem makro hem de mikro anlamda tekелci eğilimler göstermesidir. Bu merkezileşmeyle ilginç bir tezat oluşturacak şekilde, çok uluslu şirketlerin küresel ekonominin her bir safhasında, dünyanın her coğrafi bölgesine yayılmaları da Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejiminin en belirgin özelliklerinden birini teşkil etmektedir.

Farklı gıda rejimlerinden bahsederken sürekli ortaya koyduğumuz uyarıyı bu gıda rejimini analiz ederken de belirtmemiz gerekiyor: Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejimi, kendinden önceki gıda rejimleriyle bir paradigmal kopuş oluşturmaz. Bu tezin izlediği farklı gıda rejimleri arasında sert kopuşlar veya geçişlerden söz edemiyoruz. Rejimler, tarihsel bir süreç içinde birbirlerini takip etmekte ve dünya siyasetinin hegemonik aktörlerinin küresel politikalarıyla paralellik göstermektedir. Bu resimde değişmeyen olgunun ise, güçlü bir coğrafi ‘merkez’in ve ona bağımlı bir ‘çevre’nin olduğunu söyleyebiliriz.³⁴ Küresel kapitalist üretim ve tüketim rejimlerinin yeniden organizasyonu şeklinde belirtebileceğimiz bu yeni rejim, aynı zamanda kendinden

³³ Lisa Schultz Bressman: **The Regulatory State**, New York: Volters Kluwer, 2013.

³⁴ Merkez-Çevre teorileri için bkz: Immanuel Wallerstein (1974) *The Modern World-System*, vol. I: *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York/London: Academic Press; (1980) *The Modern World-System*, vol. II: *Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*. New York: Academic Press; (1989) *The Modern World-System*, vol. III: *The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's*. San Diego: Academic Press.

önceki gıda rejimleriyle biriken ve bu rejimlerden evrilen bir sistemin en güncel haline tekabül ediyor. Bu bağlamda, Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejimi, uzun vadeli denebilecek bir sürecin bugün yaşadığımız bir evresidir sadece.

Daha önce açıkladığımız iki tarihsel gıda rejimine öncülük eden ABD ve Birleşik Krallık, elde ettiği deneyim, sermaye ve ideolojik üstünlük bakımından Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejiminin de avantajlı hegemonik güçleri olmaya devam etmektedir. Fakat bu hegemonik üstünlüğün bir “devlet” yapısı olarak devam etmekten uzak bir şekilde gerçekleşmekte olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu hegemon devletler, Kolonyal Diasporik gıda rejiminin “girişimci” devleti ve Merkantil Endüstriyel gıda rejiminin “korumacı” devleti olarak değil; bir “üst düzenlemeci” olarak yer alan devlet modeliyle Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejiminde yer almaktadırlar. McMichael’ın da analiz ettiği gibi, devlet aktörlüğünün tanımı, kapsamı ve ekonomide karar alma mekanizmalarındaki yeri belirgin bir şekilde değişerek; onun ekonomideki karar verici yerini ve girişimciliğini, küresel pazarda etkin bir şekilde yer alacak olan küresel şirketlere bırakarak yeni gıda rejimini gerçekleştirmektedir.³⁵

Küresel şirketlerin, menşei olduğu ülkenin sınırlarının dışı da dâhil olmak üzere, küresel coğrafyanın her bir köşesinde etkin bir üretim ve pazar kuracak kapasiteye ulaştıklarını gözlemleyebiliyoruz. Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejimi içerisinde küresel kapitalizmi yeniden ve yeniden üreten bu çok uluslu şirketler, ulusların ötesinde bir çalışma ağına sahip olmakta ve küresel gıda pazarının üretim ve pazar mekânlarını değiştirmektedir. Bu süreçlerde belki de en önemli dönüşüm, daha önceki rejimlerde gıda ürününün küresel dolaşımı sadece onu pazarlamanın bir parçası olarak gerçekleşirken, artık bu yeni rejimde gıdayı üretmenin de küresel bir yayılım göstermesine bakarak gözlemlenebilir. Belli bir ülkedeki menşesine sahip olan bir ulus-ötesi şirket, başka bir ülkenin ulusal mekânını da bir üretim yeri olarak kullanıp; o ülkenin işgücü piyasasından ve kaynaklarından faydalanabilmektedir. Burada Kolonyal Diasporik gıda rejiminden ayrılan fark; bunu daha önce devletin iktidar gücü yapıyorken, şu anda ulus-ötesi şirketlerin bu misyonu üstelenmiş olmasıdır.

³⁵ McMichael, “A food regime analysis of the ‘world food crisis’” *Agric Hum Values*. 2009, 26:281–295.

Küresel ekonomide faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin bu derece hegemonik ve tekelci konumda olması, yine küresel kapitalist ekonomiyi kuran devletlerin oluşturduğu uluslararası örgütlenmelerin düzenlemeleriyle mümkün olmuştur. Ekonomide ve özel olarak tarımsal üretimde devletin rolünün azalmasını öngören Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), Dünya Bankası gibi makro iktisadi düzenleyen uluslararası kurumlar; devletin ekonomideki rolünün, özellikle tarımsal üretimdeki rolünün, tedricen azalmasını sağlayan süreçleri ürettiler. Bu süreçler sonucu iktisadi büyümesi ve kalkınması tarımsal ekonomiye dayalı olan ülkeler, tarımsal üretimlerini sübvansede edemedikleri ve gümrük duvarları ya da kota gibi milli ürünlerini koruyacak mekanizmalardan faydalanamadıkları için iç piyasalara giren ucuz ithal ürünlerden son derece olumsuz etkilenmişlerdir. Bununla birlikte, uluslararası ticareti şekillendiren bu kurumlar, gelişmekte olan ülkelerin tarımsal üretimini gelişmiş ülkelerin pazarlarına sokarken gümrük koruması modeline karşı bir politika geliştirememişlerdir. Gelişmiş ülkeler, kendi üreticilerine verdikleri iç destekler, ihracat kredileri ve iç pazara girişte uyguladıkları engellemelerle, gelişmekte olan ülkelerin gıda ürünlerine karşı kendi iç pazarlarını korumaktadırlar.

Nitekim; Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Genel Konseyi'nin Seattle ve Doha toplantılarında, en tartışmalı geçen konuyu “tarım” oluşturmuştur. Doha müzakereleri, 2001 yılında tarım konusunda anlaşmaya varılamadığı için süresiz olarak kesilmiştir. Küresel ticaretin yüzde onundan az bir kısmını oluşturan bu sektörün, ekonominin en önemli gündem maddesini teşkil etmesi, değişen dünyaya rağmen gıda üretiminin önemini ortaya koymaktadır. Bu durumun başat sebebi, gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunun gelişmiş ülke ekonomilerinin tarımına bağıllığı ve gelişmiş ülkelerdeki tarım sektörünün ise o ülkeler için stratejik/siyasi öneme sahip olmasıdır. Doha Turu bir “kalkınma” turu olarak adlandırılmıştı; ancak, gelişmekte olan ülkelerin ihraç ettikleri sanayi ürünlerinde korumacılığı benimseyip, ithal ettikleri tarımsal ürünlerde ise korumacılığın kalkması gerektiğini belirtmeleri,

büyük gösterilere sahne olmuş ve bu çabalar ABD, Avrupa Birliği (AB), İsviçre, Japonya, Norveç, İzlanda gibi gelişmiş ülkeler tarafından engellenmiştir.³⁶

3.1.1. Ulus-ötesi Şirketler ve “Serbest Ticaret Rejimi”

Tez boyunca, gıda rejimlerinin farklı tarihsel süreçler olarak ortaya çıktığını belirtsek de, rejimler arasında keskin kopuşların olmadığı üzerinde ısrarla durulmaktadır. Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejiminin bütünüyle bir önceki gıda rejiminin mirası ve çelişkileri üzerinde evrilip şekillendiğini göstermeye çalışmaktayız ancak; bu devamlılığa rağmen, bu rejimin kendine has ekonomik, sosyal ve politik ilişkiler ağına sahip olduğunu da vurgulamak istiyoruz. McMichael, söz konusu ilişkileri “şirketleşmiş gıda rejimleri” olarak isimlendirmiştir.³⁷ Burada bir gıda rejiminin ‘şirketleşmiş’ olması, rejimin düzenleyici mekanizma ve prensiplerinin –önceki gıda rejimlerinin aksine– ‘imparator’ ya da ‘devlet’ değil, gittikçe artan bir şekilde ‘pazar’ olması şeklinde tanımlanmıştır.³⁸

Şirketleşmiş gıda rejiminde, gıda üretim ve dağıtım konularında karar alma mekanizmalarının ulus devletin etki alanından tedricen uzaklaşıp, küresel pazara kaymasının araçlarından biri de “gıda güvencesi” üzerine küresel düzenlemeler oluşturmuştur. 1993 Uruguay Turu’nda Amerika Birleşik Devletleri, gıda güvencesini pazarın sorumluluğunda bir kavram olarak tanımlamıştır. Uruguay Turu sonucunda ortaya çıkan GTÖ Tarım Anlaşması’yla ülkeler gıda güvencesi için kendi kendine yeterlilik haklarından vazgeçmişlerdir.³⁹ Bu durum, aşağıda ayrıntılı bir biçimde ele alacağımız gibi, neoliberal çok uluslu şirketlerin “toprak gaspı”na müsaade eden yasal düzenlemelerle pekiştirilmiştir.

³⁶ Mustafa Özcan, “Dünya Ticaret Örgütü Doha Kalkınma Turu Müzakerelerini Ne Durdurdu? Tarih Tekerrürden Mi İbarettir?” Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı 14. 2007: http://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-doha-kalkinma-turu-muzakerelerini-ne-durdurdu_-tarih-tekerrurden-mi-ibarettir_.tr.mfa

³⁷ Philip McMichael, “Global Development and the Corporate Food Regime.” **Symposium on New Directions in the Sociology of Global Development, XI World Congress of Rural Sociology, Trondheim.** July 2004. Retrieved January 21, 2010 (http://www.corporateaccountability.org/eng/documents/2004/corporate_food_regime.pdf)

³⁸ McMichael, “A food regime analysis of the ‘world food crisis’”

³⁹ McMichael, “Global Development and The Corporate Food Regime”.

DTÖ, Dünya Bankası ve UPF gibi kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen bu tür anlaşmalar, eşitsiz gıda ticaretinin de temel belgelerini teşkil etmektedirler. Üretim kararlarının pazara bırakıldığı neoliberal dönemde gelişmiş ülkelerle, gelişmekte olan ülkeler arasındaki tarımsal işbölümü de pazarın dikte ettiği şekildedir. McMichael, Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejiminin belirleyici bir özelliği olarak, Kuzey-Güney arasındaki adil olmayan, siyasi olarak ayarlanmış bir tarımsal emek bölümünü göstermiştir. Güney, yoğun emek gerektiren et, meyve ve sebze üretimini gerçekleştirirken; Kuzey, tahıl gibi üretimi daha az emek gerektiren, insan gücünden çok makinelerle hasat edilen temel gıda ürünlerini üretmektedir.⁴⁰

Bu iş bölümünün keskin hatlarla ortaya çıkmasında ve Şirketleşmiş gıda rejiminin belirgin bir biçimde hegemonik gıda rejimi olarak yer almasında, Soğuk Savaş sonrası dünyanın politik atmosferi kritik bir rol oynamıştır. Kapitalist ülkelerde “komünizm korkusunun” 1990’lar sonrası ortadan kalkmasıyla birlikte, hegemon güç ABD, azgelişmiş ülkelerde kalkınmacı politikaları desteklemekten vazgeçmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin tarım yoluyla sanayileşmesini mümkün kılan 1950’li, 60’lı ve 70’li yılların Amerikan dış ticaret politikasının aksine; ABD’nin bu ülkelere tarım destek programlarını kaldırmasıyla birlikte, kalkınma ve sürdürülebilir ekonomik büyüme için bu ülkelerin ihtiyaç duyduğu tarım politikalarını uygulamak yerine, azgelişmiş ülkeler, pazar için üretmek durumunda bırakılmıştır.⁴¹ Pazar için üretmek de, ülke tarımlarını ya çok uluslu tarımsal sanayi kuruluşlarına (*agribusiness firms*) ham madde, ya da Batı toplumlarının damak zevkine uygun ve süpermarketlerde revaçta olan standartlaşmış yüksek değerli sebze, meyve ve çiçek gibi ürünleri üretmek anlamına gelmektedir.

Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejimi tanımlayan bir başka ilginç nokta ise AB, ABD, Japonya ve Kanada gibi gelişmiş ülkelerin, dünya temel gıda üretimini kendi denetimlerinde tutarken; Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri çeşitli siyasi ve ekonomik baskılarla uluslararası tarımsal sanayi şirketlerinin talep ettiği mısır, kanola, soya, taze sebze gibi alternatif ürünleri üretmeye yönlendirmesidir. Bu ürünlerin üretilmesi, şeker pancarı, tütün, arpa, buğday gibi geleneksel ürünlerin terk

⁴⁰ McMichael, “A food regime analysis of the ‘world food crisis’”

⁴¹ Ibid.

edilip; yerlerine kanola, soya, mısır, turfanda sebze, meyve ve çiçek benzeri ürünlerin yetiştirilmeye başlanması anlamına gelmektedir.

Bu alternatif tarım ürünlerinin tohum ve girdi üretimlerini ellerinde bulunduran Cargill, Monsanto, Dupont, Syngenta gibi dünya devi şirketler, ABD, AB ve ulus-üstü üç silahşorlar dediğimiz örgütlerin baskılarıyla ve ulus devletlerin aracılığıyla tarımsal üretim, dağıtım ve bölüşümünü denetim altına almaktadırlar. Adını verdiğimiz bu ve benzeri şirketler, büyük sermaye güçleri ve teknolojik kapasiteleri sayesinde geliştirdikleri, içlerinde genetiği değiştirilmiş türleri de bulunan tohumlar sayesinde dünya tarımını kontrol altına almaktadırlar. Özellikle Genetiği Değiştirilmiş Organizma'lı (GDO) tohumlar, bir kere ekildikten sonra büyük hasat verimliliğine karşın ikinci veya üçüncü bir hasat dönemi için tekrar tohum alıp ekmeyi gerektirmektedir. Bu durumda, çiftçinin ne üreteceği pazar ve bu pazardaki güçlü şirketler tarafından belirlendiği gibi, çiftçinin hangi tohumu kullanacağı da bu şirketler tarafından belirlenmektedir.

3.1.1.1.Mekansızlaşan Gıda: Tekelleşen Şirketler

McMichael, Neoliberal Şirketleşmiş Gıda Rejimi'ni tanımlarken, gıdanın talep zincirine eklemlenmesinin bir merkezinin olmadığını öne sürmektedir.⁴² Gıda üretiminin merkezi bir üretim yeri olmaması, gıdanın küresel anlamda muazzam bir dolaşıma sahip olmasından kaynaklı ortaya çıkıyor. Burada söz konusu olan gıdanın dolaşımı, gıdayı ve genel anlamda her türlü tarımsal ürünü belli bir yerde üretip pazara ulaştırma ile gerçekleşen dolaşım değildir. Aksine, Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejiminde gıda üretim sürecinin kendisi de bir dolaşım halindedir. Bu durum da “gıdanın mekansızlaşması” anlamına gelerek, binlerce yıllık insanlık tarihinde ilk defa yediğimiz bir gıda ürününün tek bir coğrafi alandan elde edilmemesi durumunu ifade etmektedir.

⁴² McMichael, “Global Development and the Corporate Food Regime.” **Symposium on New Directions in the Sociology of Global Development, XI World Congress of Rural Sociology, Trondheim.** July 2004. Retrieved January 21, 2010 (http://www.corporateaccountability.org/eng/documents/2004/corporate_food_regime.pdf)

Çok uluslu şirketler, gıda ürünlerini hedef ülkenin pazarına ulaştırmak için bu ürünleri başka bir yerde üretip başka bir yerdeki pazara sokmaktan ziyade, bütünüyle hedef pazarın bulunduğu mekanda da gıda üretimini sağlayacak imkanlara sahipler⁴³. Ve uzaktan bakıldığında bu tür bir örgütlenmenin daha doğal ve rasyonel olduğu söylenebilir. Ancak kesinlikle daha karlı olmadığı açıktır. İşte tam da bu karlılık kaygısıyla neoliberal çok uluslu şirket, küresel devasa bir tekel gibi davranmakta, bir bütün olarak dünyanın ve küresel ekonominin bütün kaynaklarını –coğrafi kısıtlamalardan dahi etkilenmeden– gıda üretim zincirine dahil edebilmektedir.

Öte yandan çok uluslu şirketlerin yayıldıkları coğrafi bölgelerdeki iş gücü ve doğal kaynakları minimum maliyetle örgütledikleri unutulmamalıdır. Bu durum kapitalist bir sektörden bahsettiğimiz için elbette şaşırtıcı değildir. Ancak burada belirtmek gerekir ki çok uluslu, küresel çapta tekelleşmiş şirketlerin bu tür politikaları, yayıldıkları gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik, sosyal ve siyasi yapıyı etkilemektedir.

3.1.2. Gıdada Hukuk, Etik ve Sağlık Sorunları

“Gıda hakkı” şeklindeki bir düzlemde gıda erişim ve tüketim konularını ulusal ve küresel olarak iki farklı düzlemde ele almamız gerekmektedir. İnsan hakkı olarak gıda hakkı düşünüldüğünde, insanların sahip olduğu haklara ulaşmasını sağlayacak devlet düzeyindeki oluşumların hüküm sürdüğü ulusal sınırlar içerisinde bu hakkın gerçekleşmesini sağlayacak koşulların yaratılması gerekliliği söz konusudur. Bunun yanında gıda artık küresel bir meta ve küresel bir sorun olarak ele alındığı için küresel çapta, uluslararası ve ulus-ötesi olmak üzere ulusal sınırların çok ötesinde ele alınmaktadır. Hak temelinde değerlendirilen gıdanın, daha çok küresel kurumların belirlediği ilke ve standartların, ulusal çapta takip edilmesi ve gerçekleştirmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Hak olarak gıdanın bu belirtilen çerçevede mükemmel bir denklem olarak işlemlerini engelleyen sorunlar da söz konusudur. Bunların başında gelen, gıdanın

⁴³ Ibid.

aynı zamanda bir meta olmasıdır.⁴⁴ Gıdanın meta olması onun, satılabilir ve ondan kar edilebilir bir ürün olarak üretilip, pazarda yer almasını mümkün kılmaktadır. Bir ürünü elde etmenin bir hak olarak değerlendirilmesinin yanında, o ürünün en önemli zenginlik kaynağı olması arasında görülür bir gerilimden bahsetmek mümkündür. Gıda üzerinden “hak” ve “meta” arasında cereyan eden bu gerilimi derinleştiren, birbirilerine bağlı iki durumu ele almak mümkündür. Fikri mülkiyet hakları, biyoteknoloji ve organik gıda, gıdanın artık tekdüze, kamusal, ortak, hak temelinde ele alınamayacağını ortaya koymaktadır. İlerleyen teknolojik ilerleme ile beraber gıdanın, bilindik gıda kavramının ötesine tekabül eden bir kavramsallaştırması ve algısı ortaya çıkmaktadır. Gıdanın içeriğini değiştiren bu tür biyoteknolojik girişimler gıda ile ilgili değerlendirmeleri de köklü olarak değiştirmektedir.

Gıda, sosyal hayatın kurucu ve şekillendirici bir unsuru olduğu için sosyal hayatı düzenleyen birçok alanı paralel olarak kesmektedir. Ekonomik, hukuk, etik ve sağlık alanlarını doğrudan etkileyen gıda, bu yeni teknolojilerle, bu alanların yeniden ele alınmasına neden olmaktadır. Gıda alanındaki fikri mülkiyet hakları ve gıda hakkı arasındaki gerilimi ele alan bir hukuk alanı; gıdanın nasıl değerlendireceğini ve gıdaya nasıl yaklaşılacağını ortaya koyacak bir etik algısı; sağlık açısından değişmiş ve değiştirilmiş gıdanın etkilerini ele alan bir sağlık bilgisi; gıda ile ilgili ekonomi alanını düzenleyecek bir pazar algısını ortaya koyma gerekliliği söz konusudur.

3.1.2.1. Fikri Mülkiyet Hakları, Biyoteknoloji ve Organik Gıda

Tarım ürünlerinin genetiğini değiştirerek gıdayı elde etmek, neoliberal endüstri gıda döneminin en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarım alanına endüstri teknolojisi girmesiyle beraber gıda ürünlerinin sadece miktar olarak daha çok elde edilmesi söz konusuysa, ilerleyen gen mühendisliği ile beraber tohumların genetiklerinin nasıl değiştirebileceği üzerine bilimsel ve teknik çalışmalar sürdürüldü. Fazla miktarın yanında, artık doğal gıda ürününün ötesine geçilerek

⁴⁴ Patel, R. C.: Food Sovereignty: Power, Gender, and the Right to Food.

gıdanın yapısını değiştirmeye dönük olan bu çalışmalar gıda etiği, beslenme sağlığı ve gıdayı elde etme meselelerindeki tartışmaları beraberinde getirdi.⁴⁵

Biyoteknoloji ile genetiği değiştirilen gıdalardan elde edilmeye çalışılan en büyük amaç, tarımsal üretimi coğrafi ve iklim etkilerinden bağımsızlaştırma girişimidir.⁴⁶ Tarımsal gıdanın bu girişimle beraber, doğal olarak kendisine en uygun coğrafyanın ve iklimin dışında üretilmesi amaçlanmaktadır. Bununla beklenen, gıdanın, artan nüfusu besleyecek miktarlarda üretilmesini sağlamaktır. Dünya nüfusu hızla artmakla beraber, tarımsal üretim tam tersi bir şekilde düşmektedir. Artan nüfusun yayılması ile beraber daralan tarımsal alanlar, değişen iklim ve koşullar gıda üretimini artan nüfus oranında artırmamakla beraber düşürmektedir. Gıdanın üretilebileceği iklim ve coğrafi alanın dışında üretilmesinin olanaklarını geliştirmenin, bir şekilde artan nüfus ve azalan tarım alanları sorununa bir çözüm olarak görülmesine rağmen biyoteknoloji ile ortaya çıkan somut göstergeler, bu durumun farklı bir yöne doğru yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Biyomühendislik teknolojisi, bütün gıda zincirlerinde görüldüğü gibi küresel düzeyde bir merkez ve çevre ilişkisi üzerinden yürümektedir. Gelişmiş batılı ülkelerin teknoloji alanında gerçekleştirdikleri hamlelerle gıdayı geliştirilebilir ve değiştirilebilir bir alana sokmasıyla beraber, yeni bir bağımlılık ilişkisi de ortaya çıkmaktadır. Gıdanın doğal halinin manipüle edilebilir olması, gıda üzerinde bir şekilde farklı iktidarında kurulması anlamına gelmektedir. Gıda olarak ne üretileceği, nerede üretileceği, nasıl pazara taşınıp, nasıl insanlara ulaşacağı ile ilgili alanlarda hakimiyet kuran merkez gelişmiş devletlerinin, artık gıdanın içeriğine biyomühendislikle müdahale edebilecek bir duruma ulaşması söz konusu olmaktadır.

Genetiği değiştirilmiş tarımsal gıda aksine, düşünüldüğü gibi bir gıda bolluğuna neden olmayıp gıda fiyatlarının hızlıca artmasına neden olmaktadır. Ortaya çıkan yeni tohumlar bir şekilde daha önceki doğal tohumları azaltmakta ve doğal tohumların yetiştiği çevre olanaklarını da değiştirdiği için doğal tohumların

⁴⁵FAO, “Annex 3: Special Note From The Experts Who Participated In The Consultation. In Genetically modified organisms in crop production and their effects on the environment: methodologies for monitoring and the way ahead”, *Report of the Expert Consultation*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2005.
<http://www.fao.org/docrep/008/ae738e/ae738e14.htm>

⁴⁶ Altieri, M. A.: “The Case Against Agricultural Biotechnology: Why Are Transgenic Crops Incompatible With Sustainable Agriculture In The Third World?”

yetişmesini zorlaştırmaktadır. Genetiği değiştirilmiş tohumlar bu nedenle bir zorunluluk haline gelip, geleneksel tohumlarla tarım yapmayı elverişsiz hale sokmaktadır.⁴⁷ Yeni tohumları elinde bulunduran bir merkez olduğu için, o merkeze yönelen evre ülkeleriyle yeni tekelci bir gıda pazarı oluşmaktadır. Bu pazarın tekelliliği sayesinde merkez, kendi belirlediği fiyatlarla genetiği değiştirilmiş tohumların pazara sokulmasını sağlayarak; geleneksel tohum pazarını daraltmaktadır.

Genetiği değiştirilmiş tohumlardan, yetiştiricilik sonunda tekrardan tohum elde etmek de imkansız bir durum teşkil ediyor. Yeni üründen yeni tohumu engelleyen biyolojik ve hukuki engeller söz konusudur. Öncellikle genetiği değiştirilmiş tohum, biyolojik olarak tekrar tohum vermeyi elverişsiz kılmaktadır. Örneğin, Türkiye’nin İsrail’den aldığı domates tohumlarından elde edilmiş domates ürünleri ekirdeksiz olduğundan tohum elde edilemiyor.⁴⁸ Genetiği değiştirilmiş tohumdan, tohum tekrardan elde edilse bile bu kez hukuki engeller ortaya çıkmaktadır. Fikri telif hakları şeklinde ortaya çıkan bu hukuki engel, yeni tohumların satın alınmadan kullanılmasını yasaklamaktadır.⁴⁹ Son tahlilde, biyomühendislik, genetiği değiştirilmiş gıda ve fikri telif haklarıyla ortaya çıkan durum gıda üzerinde kurulan hegemonik yapının farklı yöntemlerle merkez tarafından sürdürülüp derinleştiği meselesiyle ilgilidir.

3.1.3. Toprak Gaspları

Toprak gaspı insanlık tarihi için yeni bir olgu değil. Kolonyal imparatorluklar da keşfettiği ülkelerde toprakları gasp etmişlerdi. Kolonyalizmin başlı başına toprak elde etmekle ilgili bir kavram olduğunu söylemek yanlış olmayabilir. Neoliberal-şirketleşmiş Gıda Rejimi de toprak gaspı kategorisinde değerlendirebiliriz. Ancak, Kolonyal Diasporik Gıda Rejiminden farklı olarak, Neoliberal-şirketleşmiş gıda

⁴⁷ M. A. Altieri, “The Case Against Agricultural Biotechnology: Why Are Transgenic Crops Incompatible With Sustainable Agriculture In The Third World?”, *Sustainable Agriculture*, July 2002. <http://www.iucn.org/themes/ceesp/Publications/SL/Miguel%20A.%20Altieri%20Biotec%20Third%20World2.pdf>

⁴⁸ İsrail Domatesine Rakip: Pembe Domates! *Habertürk*. 22 Aug. 2011,

www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/661907-israil-domatesine-rakip-pembe-domates.

⁴⁹ rneğin Kanadalı bir tohum firması olan Monsanto kendi tohumlarının satın alınmadan kendi izni dışında kullanıldığına dair ve sonra da kazandığı bir sürü dava var. Bkz: Eva Ann Dorris, Monsanto Contracts: To Sign or Not To Sign, *Mississippi Farmer* (December 1, 2000).

rejimlerindeki toprak gasplarının kendine özgü özellikleri olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejiminde toprak gaspı, hegemon devletlerin veya çok uluslu dünya devi şirketlerin, yabancı bir ülkenin tarım topraklarını satın alması ya da uzun bir süreliğine kiralaması olarak tanımlanabilir.⁵⁰ Burada kiralamanın süresi genellikle 30 yıl ila 90 yıl arasında bir süredir.

Günümüz gıda rejiminde toprak elde etme yarışı –her ne kadar toprağın yeri, türü ve kullanım amacı değişse de– sonu olmayan bir yarıştır. Asla geniş bir toprak parçası, Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejiminde üretim yapan bir firma için yeterli olmaz. Bu şirketler her gasp ettiği toprak ardından daha da fazla toprak gasp etmek durumundadır. Çünkü bu şirketleri gıda hegemonyasını sürdürebilmek için; sistemi kendisi gibi yönetmeyen, gıda rejimi içerisinde edilgen bir konumda olan çevre ülkelerin, toprakla ilişkili kaynaklarına bağımlı bir durumdadır. Bu sebeple de, hiç bitmeyen bir şekilde bu ülkelerin el atmadığı topraklarına kendisini bir şekilde eklemlenmek, buraları hegemonyasını kullanarak tahsis etmek, yani en nihayetinde gasp etmek zorundadır.

Öte yandan belirtmemiz gereken bir nokta da şudur ki; toprak gaspları, endüstrileşmiş gıda üretimini az gelişmiş ülkelere de taşıyarak, Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejiminin dünyanın dört bir köşesine yayılmasını sağlamaktadır.⁵¹ Böylelikle, endüstrileşmiş tarım alanları gelişmekte olan ülkelerde de yerleşmektedir. Ancak bu durumun gıda üretim ve tüketimindeki küresel eşitsizliği giderici bir etki yarattığını söyleyemiyoruz.⁵² Aksine, bundan önce genetiği değiştirilmiş tohum örneğinde de bahsettiğimiz gibi, endüstriyel tarım arazilerinin hegemon devletler tarafından yaygınlaştırılması, çevre ülkeleri teknoloji anlamında merkeze daha da bağımlı kılmakta ve gıda konusunda onları daha kırılgan bir hale getirmektedir. Bu noktada da toprağı gasp etme, toprağın kullanımına dair birtakım kuralları da diğer coğrafyalara dayatma meselesi haline gelmekte, diğer coğrafyalarda toprağın kullanımı iradesini ulus ötesi coğrafyaların elinden almaktadır. Neoliberal-

⁵⁰ Holt-Gime'nez, Patel, Shattuck, **Food rebellions! Crisis and the hunger for justice**. Oakland, CA: FoodFirst Books. 2009.

⁵¹ A. Haroon Akram-Lodhi, "Contextualising land grabbing: contemporary land deals, the global subsistence crisis and the world food system," **Canadian Journal of Development Studies (Revue canadienne d'études du développement)** Vol. 33, No. 2, June 2012, 119–142.

⁵² Ibid.

Şirketleşmiş Gıda Rejimi, gıdanın küresel düzlemde yönetimini sağlamanın ötesinde, gıdanın üretiminde kullanılacak olan kaynakları yönetme iradesini de yerel veya ulusal otoritenin elinden çekip alıp, bunu hegemonyasına tabi kılmaktadır.

McMichael'a göre toprağa sahip olma arzusu, küresel kapitalizmin sürekli "birikim yapma" refleksinin bir parçasını teşkil etmektedir. "Gasp" kelimesi her ne kadar Karl Marx'ın da anlattığı gibi, kapitalizmin doğuşundaki zor kullanarak arazi kapatmaları ve ortak kullanımdaki toprakların çitlerle örülmesini hatırlatsa da, bunun da ötesinde günümüz "serbest piyasa" söyleminin pratiğini doğru bir şekilde ifade etmektedir. Yukarıda sözü edilen küresel çok uluslu tarım şirketleri, aynı zamanda da toprağı gasp etmek konusunda birbirleriyle yarışmaktadırlar.⁵³ Burada belirtmek gerekir ki, Marx'ın betimlediği kapitalizm öncesi "ilkel biriktirme" ile günümüz toprak gasplarının benzerliği üzerine akademik çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Shapan Adnan bu süreçleri Bangladeş üzerinden ayrıntılı incelemiştir.⁵⁴

Çok uluslu şirketler yalnızca ortaya çıktıkları ülkeden değil, faaliyet gösterdikleri bütün ülkelere toprak alımları yapmaktadır. Bu çok uluslu şirketlerin ürünlerine kota veya gümrük tarifesi uygulanmadığı için; ülke ekonomisi zarar gördüğü halde, gelişmekte olan ülkelerin yine bu şirketlere toprak satılmasına izin veren yasal düzenlemelerinin oluşu düşündürücüdür.⁵⁵ Buna ek olarak, çok uluslu şirketlerin ülkelerinde toprak sahibi olmasına izin veren ulus devletlerin aslında toprak üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçtiği, kendi halkı için "gıda güvencesi"ni teminat altına alma sorumluluğunu üstlenmediğini söylemek yanlış olmayabilir.⁵⁶

Küçük toprak sahiplerinin topraklarını çok uluslu şirketlere kaptırmaları yalnızca birkaç ülke için değil, bütün dünya ülkeleri için söz konusudur. Honduras'tan Kenya'ya, Filistin'den Filipinler'e dünyanın dört bir yanındaki çiftçiler

⁵³ Philip McMichael. The land grab and corporate food regime restructuring, *The Journal of Peasant Studies*, 39:3-4, 2012. 681-701.

⁵⁴ Shapan Adnan, "Land grabs and primitive accumulation in deltaic Bangladesh: Interactions between neoliberal globalization, state interventions, power relations and peasant resistance," *The Journal of Peasant Studies*, 2013 Vol. 40, No. 1, 87-128, <http://dx.doi.org/10.1080/03066150.2012.753058>

⁵⁵ Philip McMichael, The land grab and corporate food regime restructuring.

⁵⁶ Bulatlat.com | June 16, 2011, "Foreign land deals: global land grabbing?" <https://www.bulatlat.com/2011/06/16/foreign-land-deals-global-land-grabbing/>

topraklarından ve köylerinden çıkarılmaktadır.⁵⁷ Sonuç olarak, bu toprak gaspları neticesinde toprak, gittikçe daha az sayıda fakat daha zengin ve güçlü insanların elinde toplanıyor. Bu durum en çok da küçük toprak sahiplerini etkiliyor. Küçük toprak sahipleri için ‘kendi kendine yeterlilik’ten söz etmek gittikçe daha az mümkün oluyor.⁵⁸

2014 yılında yayımlanmış “GRAIN Report: Small farmers feed the world with less than a quarter of all farmland” başlıklı araştırma raporuna göre, küçük toprak sahipleri günümüzde, dünyadaki tarlaların dörtte birinden daha azına sahipler.⁵⁹ Bununla birlikte, dünyadaki küçük toprak işletmelerinin yarısına sahip olan Çin ve Hindistan’ı hesaplamaadan çıkarırsak bu rakam, dünya tarım alanlarının beşte birinden az oluyor. Küçük toprak sahiplerinin toprakları küçülmeye ve toprak sahipliği küçük bir azınlığın elinde toplanmaya devam ediyor. Yine aynı raporun verilerine göre dünyadaki tarım alanlarının %90’ı küçük tarım arazisi ve daha da küçülmeye devam ediyorlar.⁶⁰ Elbette bu küçülmenin sebepleri arasında artan nüfus gereği toprakların miras yoluyla paylaşımı da bulunmakta. Dünyayı besleyen bu arazilerin giderek küçülmesi, ülkelerin gıda sistemlerinin sürdürülebilirliğine karşı büyük bir tehdit teşkil etmektedir.

3.1.4. Gıda Fiyatları: Sürekli Kriz Hali

Küresel ekonomik sistem içinde tarihsel süreçte farklı hegemonların yönlendirdiği farklı üretim, dağıtım ve tüketim türlerini açıklamak için “gıda rejimi” kavramını tez boyunca kullanıyoruz. Bu kavramın taşıdığı anlamlardan birinin de ‘değişim/dönüşüm/geçiş’ olduğunu ifade etmiştik. Yani, tarihsel olarak hegemon bir gıda rejimi, bir önceki gıda rejiminden radikal bir kopuş ifade etmez; bir önceki üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerinden izler taşır ve tarihi, bir sonraki rejime de hazırlar. Kolonyal Diasporik, Merkantil Endüstriyel ve Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejimlerinin birbirini bu şekilde izlediklerini belirtmiştik.

⁵⁷ GRAIN Report: Small farmers feed the world with less than a quarter of all farmland, Mayıs 2014

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

Gıda rejimleri arasındaki geçiş dönemi, hegemonik düzenin sosyal formları içindeki çatışmalarla şekillenmektedir. Bu çatışmalar, bir hegemonik rejimin çöküp yeni birinin inşasıyla nihayete erer. Marksist diyalektiği takip eden bu argümana ek olarak McMichael, özel olarak gıda rejimindeki çatışma ve krizlerin diğer kapitalist ilişkiler üzerinde etkili olup onları da değiştirip dönüştürdüğünü ifade etmektedir.⁶¹ Örnek vermek gerekirse, köylülerin topraklarının gasp edip ihracat odaklı büyük ölçekli ekonomilerle üretim yapan Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejimi için gerekli tarımsal ayarlamalar, kapitalist ekonominin farklı alanlarındaki pratikleri tarafından şekillendirilmektedir. Zira, McMichael’e göre, Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejiminin kendisi de kapitalizmin tarihsel süreçler sonucu yeniden organize ettiği bir ‘dünya tarımı’ şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda Şirketleşmiş gıda rejiminin de kendinden önceki ve kendinden sonraki gıda rejimlerini içinde barındırdığı, kendine özgü çatışmalarının bulunduğu ve bütün bunlardan dolayı bir “gıda tedariki krizi” doğmasının olağan olduğu söylenebilir. Bu diyalektik süreç sebebiyle periyodik olarak sistemin krize girmesi, dolayısıyla sürekli bir gıda krizinden bahsetmek mümkündür. Neoliberal-Şirketleşmiş Gıda Rejimi de, kendisinden önceki rejimlerde görüldüğü gibi, hem önceki rejimlerden izler taşıyan, hem de kendine has çatışmalar ve krizleri bünyesinde bulundurmaktadır.

Bu bağlamda McMichael, 2008 küresel krizini bir gıda krizi olarak tanımlar. Bu krizin özel bir sebebi olarak da endüstriyel kapitalizmin fosil yakıtlara olan bağımlılığını gösterir. Bu bağımlılık, enflasyona sebep olan yüksek biyoyakıt fiyatları, finansal spekülasyon ve Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejiminin sonucu olarak tarımsal üretimin merkezileşmesiyle de alakalı olarak gıda fiyatlarında şişmeye ve krize sebep olmuştur.⁶² 2008 yılının Eylül ayında, BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon’un da ifade ettiği üzere bir önceki yıla göre dünyayı besleyen temel

⁶¹ Philip McMichael, “A food regime analysis of the ‘world food crisis’”.

⁶² Ibid.

gıdaların fiyatları iki kattan fazla artmıştır.⁶³ Yalnızca bu fiyat artışı bile küresel gıda krizinin boyutunu gözler önüne sermektedir.

Yine BM'ye bağlı bir uzmanlık kuruluşu olan DTÖ'nün aynı yıl yayımladığı bir rapora göre bütün temel ürünler, son elli yılın en yüksek fiyatlarına ulaşmıştır.⁶⁴ Yüksek enerji fiyatlarıyla artan tohum ve gübre fiyatları, gıda üretim ve dağıtım maliyetlerini yüksek oranda arttırmıştır. Bununla birlikte, DTÖ'nün çalışmalarına göre 2030 yılına kadar 1,6 artması beklenen dünya nüfusunun ihtiyaçlarına cevap verebilmek için küresel gıda üretiminin yüzde elli oranında artması gerekmektedir.⁶⁵

Ancak artık krizleri ve çatışmaları belirgin bir biçimde hissedilen Neoliberal-Şirketleşmiş gıda rejimiyle sürdürülebilir ekonomik büyümeyi yakalamanın mümkün olup olmadığı ise literatürde derin bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Philip Woodhouse, örneğin, endüstrileşmiş tarımın çevreye olan etkileri ve fosil enerji maliyetlerinin yükselmesi sebebiyle sürdürülebilir bir gıda üretim ve dağıtım modeli olmadığını belirtmiş, küçük ölçekli işletmelerin ve emek yoğun gıda üretiminin daha sürdürülebilir bir alternatif oluşturabileceğini ileri sürmüştür.⁶⁶ Burada belirtmek gerekir ki, gıda rejiminin hegemonyasını belirleyen en önemli faktör, dünya siyasetinde söz sahibi olan Batı (Merkez) hegemonyasıdır. Bu hegemonyayı takip etmek durumunda olan bir de “çevre” söz konusudur. Bu nedenle gıda krizlerinin etkileri belli bir coğrafi alanda, gelişmekte olan dünya ülkelerinde (“Çevre”) etkin olarak görülmektedir.

Neoliberal-Şirketleşmiş Gıda Rejimi, gıda hegemonyası yönünden küreselleşmiş ve tekelleşmiş olması nedeniyle merkez ülkeler için karlı bir alışveriş gibi gözükmesine rağmen, bu rejimin, sürdürülebilirlik anlamında ne kadar devam edeceği, çatışma ve krizleri ne kadar daha tolere edebileceği bir muammadır. Fakat ne yazık ki, bu sistemdeki krizlerin sonuçları yalnızca rejimi domine eden ve yöneten ülkeleri değil, tüm insanlığı etkileyecektir. Bu sebeple de, hegemonik gücün tabi kıldığı bu problemlili sistem yerine alternatif yerel yönetim modellerine ihtiyaç vardır.

⁶³ Terence P. Stewart, Stephen J. Norton, Jumana M. Madanat, Hanna E. Stewart, “The Global Food Crisis: Urgent Need and Emerging Solutions,” *Global Food & Agriculture*. Article 12, Volume 9, Issue 1 Fall 2008

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Philip Woodhouse, “Beyond Industrial Agriculture? Some Questions about Farm Size, Productivity and Sustainability”, *Journal of Agrarian Change*, Vol. 10 No. 3, 2010. pp. 437–453.

Bu konu, tezin ilerleyen parçalarında gıda hareketleri başlığı altında incelenecektir. Fakat öncelikle, konuyu bağlamsallaştırmak adına, konuyu Türkiye çerçevesinde değerlendirmekte fayda var.

3.2. Şirketleşmiş Gıda Rejiminin Türkiye'ye Yansımaları

Türkiye de dünyadaki bütün ülkeler gibi neoliberal ekonomik ve politik düzenden etkilendi. Üstelik Türkiye'de 1980 sonrası kurulan hükümetlerin neredeyse tamamı, bu düzeni destekleyen ve sisteme endekslenmek isteyen hükümetlerce oluşturuldu. Gerek 1980'ler boyunca süregelen Anavatan Partisi iktidarı, gerekse de 2002 sonrası düzende egemenliğini kuran Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı neoliberal ekonomik düzenin ateşli savunucuları oldular. Sadece 1990'larda kurulan ve siyasi olarak istikrarsız koalisyon hükümetleri, siyasi mecburiyetlerden daha popülist bir tutum takınmak zorunda kaldılar ve halkı neoliberalizme karşı savunacak politikalar da izlediler. Ancak Neoliberal-Şirketleşmiş Gıda Rejimi'nin teşvik ettiği genel trend yine de değişmedi. Bu hükümetler döneminde de Türkiye ekonomik zorunlulukların etkisiyle Dünya Bankası ve UPF ile yakın çalışmak zorunda kaldı ve bu kuruluşların dayattığı düzene uyum sağlayacak politikalar izledi. Dolayısıyla bu noktada incelenmesi gereken konu Türkiye'de köylünün neoliberal düzenden nasıl etkilendiği, neoliberal ekonomik düzenin Türkiye'deki tarımı nasıl etkilediği oluyor. Bunun dışında gıda güvencesi ve gıda egemenliği kavramlarının Türkiye'de nasıl yankılandığı da kısaca bu bölümde incelenecek.

Dünya Bankası ve UPF gibi uluslararası kurumların gelişmekte olan ülkelere sunduğu uygulamalardan, yerel çerçevede köylüler ve yerel tarımsal üretim modelleri direkt olarak etkilendi. Bu uygulamalar başta yalnızca köylülük ve tarımı ilgilendiriyor gibi gözüke de, çevre ülkelerde yapılan bütün uygulamaların sonucunda olduğu gibi, makro düzeyde de birtakım sosyal ve politik dönüşümlere neden oldu.

Öncelikle belirtilmesi gereken nokta, Türkiye'de belirli bir açlık sorununun olmadığıdır. Neoliberal Şirketleşen Gıda Rejiminin, Türkiye'deki yansıması daha çok yoksulluk sorunu olarak şekillenmekte. Bunun da Türkiye'deki demografik,

politik ve tarihsel özelliklerle yakından bir ilişkisi var. Türkiye Avrupa'nın en büyük tarım nüfusuna sahip. Her ne kadar kendi kendisine yetecek miktarda ve skalada ürünü yetiştiremiyor olsa da özellikle son on senedir, Türkiye içinde açlık hala önemli bir sorun değil. Dolayısıyla Türkiye'deki gıda güvencesi sorununun temeli daha çok tarımsal üretim sorunu olarak ortaya çıkıyor, yani Türkiye'de gıda güvencesi ekseninde çözüm aranan temel sorun, potansiyelin nasıl değerlendirileceği ve üretim artışına nasıl süreklilik kazandırılacağı yönünde oluşuyor.⁶⁷

Olayın tarihsel boyutuna bakarsak, 19. Yüzyıldan bu yana Türkiye'de tarım, ulusal iktisadi gelişmede önemli bir rol oynadı. Türkiye'de tarihsel olarak büyük üreticiden, küçük ve orta ölçekli üreticinin hakimiyeti mevcut. Şevket Pamuk bu durumu Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma bir devlet anlayışının yansıması olarak yorumluyor, sebebini de Osmanlı merkezi yönetiminin, küçük üreticiyi vergilendirmenin daha kolay olması ve bunun devlete daha az sorun çıkaracak olması sebebiyle, büyük toprak ağaları yerine küçük ve orta ölçekli üreticiyi desteklemeyi seçmesiyle açıklıyor.⁶⁸

Özellikle, 1980'e kadar olan dönemde Türkiye net bir tarım ihracatçısıydı ve ülkenin döviz gelirinin önemli bir kısmı da tarım ihracatından sağlanıyordu. Yine bu döneme kadarki öz yeterlilik ilkesi de Türkiye'nin tarım politikasında önemli bir yer tutuyordu. Son 40 yılda ise küreselleşme ve neoliberal ekonomik dönüşüm, tarım sektöründe önemli sorunlar yaratmaya başladı. Nitekim son 40 yılda Türkiye tarımda kayda değer bir üretim artışı yakalayamadı, verimliliği çok düşük düzeylerde seyretti ve emek fazlası sorunu hala önemli bir sorun oluşturmakta.⁶⁹

1980'den sonra ortaya çıkan asıl sorunsal UPF'yle birlikte çalışabilmek isteyen hükümetlerin, bu tarz kuruluşların kurallarına uyarak Türkiye'de köylüyü neoliberal ekonomiye teslim etmesi oldu.⁷⁰ Dolayısıyla da hükümetler, UPF ve Dünya Bankasının mali disiplin tarzı kriterlerine ve taleplerine daha duyarlı oldukça

⁶⁷ Taylan Kıymaz ve Ahmet Şahinöz, "Dünya ve Türkiye – Gıda Güvencesi Durumu". **Ekonomik Yaklaşım**. Cilt 21. Sayı. 76. 2010.

⁶⁸ Şevket Pamuk, "Türkiye'de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880 – 2000". *Mülkiye*. Cilt 33. Sayı 262. 2009.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Boratav, Korkut. "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi". *Mülkiye*. Cilt 33. Sayı 262. 2009.

tarımın ekonomideki önemi ciddi oranda azaldı. Ülkenin tarım alanları turizm, sanayi, imalat gibi alanlara açıldı ve köylünün topraksızlaşmış hali, ülke için önemli bir sorun haline geldi.⁷¹ Dolayısıyla dünyanın neredeyse bütün devletleri gibi Türkiye hükümetleri de tarım politikasında hatırı sayılır bir biçimde DTÖ, AB, UPF, ve Dünya Bankası etkisine girdi.⁷²

Örneğin, özellikle de 2000 ve 2001 Türkiye mali krizlerinden sonra UPF'nin isteği üzerine Türkiye'de tarım sektöründe beş temel değişiklik meydana geldi. Bunlar sırasıyla mevcut çiftçiye destekleme sisteminin bırakılması ve doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesi; destekleme alım fiyatlarının dünya borsa fiyatlarına göre belirlenmesi; tarım satış kooperatifleri birliklerinin yeniden yapılandırılması; tütün ve şeker yasasının çıkarılması ve neoliberal yapıya uygun üretim ve tüketim biçiminin dayatılması; ve TOFAŞ, ÇAYKUR ve TEKEL'in özelleştirilmesidir.⁷³

Özelleştirmenin yanında, köylünün işlediği toprağın tarım dışı faaliyetlere açılması ve köylünün topraksızlaşması bugün Türkiye'deki önemli sorunlardan birisidir. Bunun dışında artan gıda fiyatlarından çiftçinin yararlanamaması ve üreteceği mal üzerindeki hakimiyetini kaybetmesi de Türkiye çiftçisinin dünyadaki genel krizle ortak yaşadığı sorunlardandır. Nitekim uluslararası kurumların, dünyanın geri kalanını neoliberal gıda rejimine eklemlenmesi amacıyla gerçekleşen dönüşümler sonucunda, Türkiye çiftçisi tarihte yaşanana aykırı olarak, gıdanın net satıcısı değil, net alıcısı durumuna gelmiştir.

Bu genel gelişmeler dışında dünyadaki genel trendden farklı olarak, Türkiye'de tarımdaki iş gücünün büyük çoğunluğunu hala sayıları üç milyonu aşan ve ülkenin en yoksul kesimini oluşturan aile işletmeleri oluşturuyor.⁷⁴ Dolayısıyla burada söylenebilecek şey tarımın Türkiye'de hala çokuluslu şirketlerin denetimine tam olarak girmiş olmadığıdır. Türkiye'de tarımsal üretimin dönüşümü dünyanın diğer yerlerindeki gibi gerçekleşmedi, daha çok Türkiye'de tarım sektörü yerini

⁷¹ Şevket Pamuk, "Türkiye'de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880 – 2000". *Mülkiye*. Cilt 33. Sayı 262. 2009.

⁷² Gökhan Günaydın, "Türkiye Tarım Politikalarında "Yapısal Uyum": 2000'li Yıllar". *Mülkiye*. Cilt 33. Sayı 262. 2009

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Şevket Pamuk, "Türkiye'de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880 – 2000". *Mülkiye*. Cilt 33. Sayı 262. 2009.

başka sektörlere bıraktı. Yine de mevcut durumun Türkiye’de sorunlu olduğu aşıkır. Gıda güvencesi programları da Türkiye için önemli bir çözüm üretmekten uzak duruyorlar. Ancak bu tarz programların zaman zaman hükümet tarafından gündeme alındığını ve uygulanmaya çalışıldığını söylemekte de yarar var.

3.3. Şirketleşmiş Gıda Rejimi Eleştirileri

Önceki bölümlerde anlatıldığı üzere özellikle 19. yüzyıldan itibaren kapitalist sistemin, dünya ekonomisindeki dominasyonunu kurmasından itibaren, dünyada pek çok farklı gıda rejimi ortaya çıkmış ve hüküm sürmüştür. Günümüzde ise 1980’lerde Margaret Thatcher yönetimindeki Birleşik Krallık ve Ronald Reagan yönetimindeki ABD öncülüğünde başlayan neoliberal ekonomik düzen, dünyada yeni bir gıda rejiminin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Mevcut gıda rejiminde tanık olduğumuz görüntü tarım ve tarım ticaretinin, tam anlamıyla küreselleşmiş, finansallaşmış, ve çokuluslu şirketlerin hegemonyası altına girmiş bir tarım düzeninde uygulandığını bize göstermektedir. Mevcut sistem özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tarım üretim biçimleri ve tarım ticaretlerinde etkili olmuştur. Bu tarz ülkelerin tarım piyasasına girmesini amaçlayan ve mevcut düzenin ve kuralların etkisiyle bunu başaran çokuluslu şirketler ve bankalar bu ülkelerin tarım sektörlerinde hegemonya kurmayı başardı. Bunun neticesinde de özellikle az gelişmiş ülkeler ve belli bir oranda da gelişmekte olan ülkeler kendi tarım üretimlerini kendi ihtiyaçları doğrultusunda üretme imkanlarını büyük oranda kaybederek, küreselleşmiş dünya ekonomisinin dayattığı doğrultuda üretim yapmaya zorlandılar.

Tezin bu bölümü genel olarak üçüncü gıda rejimi olarak adlandırılan dönemin temel karakteristik özelliklerini ele alarak bu durumun yarattığı sonuçlara kısa bir biçimde değinecektir. Bunu yaparken, mevcut gıda rejiminin yarattığı kriz ve sorunlar ele alınacaktır. Ancak bu araştırma, tezin bir önceki bölümünde detaylı bir biçimde ele alındığından ötürü bu bölümde sadece kısaca değinilecek, temel amaç ise mevcut sorun ve krizlere nasıl ve hangi yollarla çözüm önerisi getirildiği olacaktır. Dolayısıyla, bölümün ana kısımları iki temel araştırmaya ayrılacaktır. Bu kısımların ilkinde İlerici Gıda Hareketleri incelenecek, ve mevcut gıda krizine UPF, DTO,

GTÖ, ve BM gibi uluslararası organizasyon ve kuruluşların nasıl bir çözüm ürettiği tartışılacak.

İkinci kısım ise radikal gıda hareketleri olarak adlandırılan hareketleri ve bu hareketlerin oluşturmaya çalıştığı alternatif gıda rejimini ele alacak ve bunun bir kritiğini yapacak. Bu amaçla gıda egemenliği kavramı ve bunun gereklilikleri tartışılacak ve radikal gıda hareketlerinin mevcut krizden çıkış için gösterdiği yollar analiz edilecek. Bu analize göre ilerici gıda hareketleri ve radikal gıda hareketleri arasında bir karşılaştırma yapılacak ve önerdikleri yolların kritik bir analizi sunulacak. Bir sonraki bölümde ise alternatif gıda rejimlerinin yerel kültürel ihtiyaçlar, evrensel değerler, ve küresel ihtiyaçlara nasıl bir öneri getirdiği üzerinde durulacak.

Buna ek olarak, mevcut rejim ve alternatif önerilerin, yereldeki etkisine açıklayıcı bir bakış oluşturabilmek amacıyla Türkiye örneği incelenecek. Türkiye örneği ele alınırken temel sorular Türkiye'nin mevcut gıda rejimine ne ölçüde girdiği, neoliberal ekonomik düzenin Türkiye'deki gıda rejimini ve tarım sektörünü nasıl ve hangi yollarla etkilediği, Türkiye'de tarımın ve çiftçinin temel sorunları, ve ilerici gıda hareketleri ve radikal gıda hareketlerinin Türkiye'deki yansımaları, ve Türkiye'nin gıda rejimini nasıl etkilediği veya etkileyip etkileyemediği olacaktır. Türkiye'nin mevcut tarım sorunlarına alternatif ya da diğer bir deyişle radikal gıda hareketlerinin nasıl baktığı, Türkiye özelinde nasıl çözümler önerdiği, Türkiye'de bu hareketleri takip eden temel kuruluş ve sivil toplum örgütlerinin Türkiye'nin gıda ve tarım politikasındaki mevcut ve olası etkileri de bu kısımda tartışılacaktır. Gelişmekte olan ülkeler sınıfına giren Türkiye'de gıda ve tarım rejimi ve alternatif gıda rejimi önerilerinin etkisini incelemek, bu tarz hareketlerin yereldeki değeri ve etkisini anlamak açısından önemli bir örnek oluşturacaktır.

3.3.1. İlerici Gıda Hareketleri: Gıda Güvencesi

Günümüz dünyasında, emperyalist sistem içinde kalan toplumların tamamında doğal ekonomi ve doğal tarımsal üretim meta üretimine teslim olmuş durumda. Devletler, özellikle 1980'lere kadar belli bir oranda korumacı anlayış

izleyerek köylünün ve çiftçinin korunmasını sağlamaya çalışmış olsa da neoliberal ekonomik dünya düzeni artık bu duruma da açıkça saldırmaya başladı.⁷⁵ Nitekim besin maddesi ihtiyacını garanti altına alma zorunluluğu, dünyada istisnasız her ülkenin tarımı desteklemesini ve korumasını da beraberinde getiren bir durum haline geldi.⁷⁶ Yine de neoliberal düzenle birlikte bu sisteme uyum sağlamaya zorlanan ülkeler, mecbur bir biçimde tarımsal politikalarını da bu düzene göre revize etmek zorunda kaldı. Dolayısıyla tarımsal üretim özellikle gelişmemiş ülkelerde ve belli bir oranda gelişmekte olan ülkelerde çokuluslu şirketlerin denetimine girdi ve bu durum pek çok krizi de beraberinde getirdi. Finansal sermaye fazlasına sahip olan bankalar ve çokuluslu şirketler tarımla ilgili pek çok sektörde iş yapan küçük, orta veya büyük ölçekli şirketlerin hisselerini satın aldı. Gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasındaki döviz farkı bu tarz çokuluslu şirket ve bankaların bu sektörlerle girmesini ciddi oranda kolaylaştırdı. Bu alanda DTÖ, UPF, ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar da kendi neoliberal kurallarını empoze ederek, tarım ve tarım ticaretinin büyük şirketlerin emellerine göre daha kolay uygulanabileceği bir ortam oluşturdu.⁷⁷

Mevcut gıda rejiminin pek çok sorunu barındırdığı aşık bir durum. Endüstriyel ve neoliberal tarım pek çok alanda sorun çıkarmakta. Örneğin endüstriyel tarım biçimleri, dünya topraklarındaki biyolojik çeşitliliği son yüzyılda %75 oranında azalttı.⁷⁸ Aslen bu tarım rejiminin ve bunun doğada yarattığı tahribatların oluşturduğu tehlikeler, bilinmeyen ya da umursanmayan konular değil; buna rağmen, tarımsal kalkınmayla çevre arasındaki çatışma hala daha makul bir düzeyde kaldırılamadı.⁷⁹ Tarımsal teknolojinin, kimyasal ilaçların, ve de kimyasal tarım yöntemlerin uygunsuz kullanımı (burada büyük şirketler kadar küçük üreticinin

⁷⁵ Boratav, Korkut. “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”. *Mülkiye*. Cilt 33. Sayı 262. 2009, sf. 23.

⁷⁶ Okan Gaytancıoğlu, “Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası”. *İstanbul Ticaret Odası Yayınları: Sektörel Yayınlar*. Yayın No. 14. 2009.

⁷⁷ Joao Pedro Stedile, “Çokuluslu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırısı”. *Mülkiye*. Cilt 33. Sayı 262. 2009.

⁷⁸ Tayfun Özkaya, “Ekonomik ve Ekolojik Kriz Karşısında Türkiye Tarımı”. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, YLT, 2010.

⁷⁹ Selim Çetiner, “Gıda Egemenliği mi Dediniz?” *Tarla Sera*. Şubat 2012.

de bu yöntemleri kullanmaya muhtaç olduğunu belirtmekte yarar var) bütün dünyada ciddi çevre sorunlarına yol açtı.⁸⁰

Doğaya karşı yaratılan tehditlerin ve tahribatların yanı sıra, mevcut gıda rejimi tarımsal ürünlerin fiyatlarını da kontrol altında tutmayı başaramadı. Dünya Bankası'nın (DB) 2017 Mart ayında açıkladığı rakamlara göre 2016 ve 2017 arası dönemde küresel skalada tarımsal ürün fiyatları % 83 düzeyinde artış gösterdi. 2003 ve 2011 arası dönemdeyse toplam artış % 109.3 düzeyinde seyretti.⁸¹ Buna rağmen asıl sorun, gıda fiyatları artarken özellikle Güneyli üreticinin bu artıştan yararlanamaması ve düzenli olarak daha da fakirleşmesi. Ayrıca yapılan çalışmalar da fiyat artışlarının kalıcı olduğu yönünde sonuçlar ortaya koyuyor. Dünya Bankası ve UPF, gıda artışlarındaki temel sebebi yine neoliberal bir bakış açısıyla ele alıyor ve sebebini dünya gıda piyasasındaki arz talep dengesindeki değişimler olarak açıklıyor.⁸² Buna ek olarak, üreticinin gıdanın satışında pay sahibi olamayışı, bu fiyat artışından yararlanmasına da engel oluyor. Üreten kesim gıdanın net satıcısı bile olamıyor, gıda alıcısı olmak durumunda kalıyor. Bunun da sebebi üretim, ticaret, ve tüketim alanında bütün yetkinin ve fiyat belirleme kapasitesinin tamamen çokuluslu şirketlerde bulunmasıdır. Yani tanık olduğumuz durum kısaca şöyle: 1980 sonrası dönemde tarım artık iyiden iyiye şirket kontrolüne girmeye başlıyor ve devletler de üreticiyi destekleme politikasından vazgeçmek durumunda kalıyor.⁸³ İşin oligopolik bir şekle dönüşmesi de üreticiyi iyice zor durumda bırakıyor.

Bu durum, radikal hareketlerin bakışınca, yukarıda bahsedilen sorunların nihayetinde bir gıda krizine dönüşmesinin temel sebebiydi. Gıda üretimi ve gıda güvencesi artık uluslararası ilişkilerin güvenlik araştırmalarında önemli bir yer tutmaya başladı, çünkü mevcut düzenin bir sürekliliği olmadığı aşikar. Artık, uluslararası krizlerin yakın veya orta vadeli gelecekte gıda kaynaklı çıkmasına kesin

⁸⁰ Şevket Pamuk, "Türkiye'de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880 – 2000". *Mülkiye*. Cilt 33. Sayı 262. 2009.

⁸¹ "World Bank Group. "Commodity Markets Outlook: Investment Weakness in Commodity Exporting Countries", *World Bank*, Washington, DC. January 2017 © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25895> License: CC BY 3.0 IGO."

⁸² Sibel Çaşkurlu, "Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler". *Ekonomik Yaklaşım*. Cilt 23. Özel Sayı. 2011

⁸³ Tayfun Özkaya, "Ekonomik ve Ekolojik Kriz Karşısında Türkiye Tarımı".

gözüyle bakılıyor. Var olan sistemin sürdürülemez olduğu oldukça aşikar, dolayısıyla alternatifin aciliyeti de bir o kadar temel bir noktada duruyor.

Bu krize önerilen iki temel çözüm yönteminden ilkinin yine uluslararası organizasyonlar oluşturuyor. Nitekim insanların “sürdürülebilir, güvenilebilir, uygun fiyatta, kaliteli, sağlıklı beslenme alışkanlığı geliştirebileceği besinleri satın alma ve tüketme hakkını kullanması; ya da başka bir tanımla, sağlıklı ve faal bir yaşam sürdürebilmesi için, herkesin her an ekonomik ve fiziki açıdan yeterli ve sağlıklı gıdaya ulaşabilmesi” olarak tanımlanabilecek gıda güvencesi konsepti ve hakkı, uzun yıllardır çeşitli uluslararası organizasyonlarca dile getiriliyor.⁸⁴ Bu hak Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, GTÖ, Dünya Bankası, Dünya Gıda Programı, ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından yıllardır düzenli olarak vurgulanmaya devam ediyor.⁸⁵ Yine de söylenmesi gereken temel nokta, bu kuruluşların doğanın ve insanın hakkını korumaktansa, büyük şirket ve bankaların çıkarlarına göre hareket etmeye mecbur kalması durumu ve dolayısıyla buradan gelecek çözüm önerilerinin yapıcı ve kalıcı çözümler olmayacağı gerçeğidir. Örneğin DTÖ, 1994 Uruguay Turu sonunda Tarım Antlaşması imzaladı ve tarım ürünlerini de serbestleşme programına dahil etti. Uruguay Turu boyunca temel tartışma ve çatışma Avrupa Birliği ve ABD arasında döndü, ve tabii ki savunulan çıkarlar doğanın, insanın çıkarları değil; bünyelerinde bulunan şirketlerin çıkarlarıydı.⁸⁶ Görünen o ki, devletler de bu konuda halkın çıkarlarını korumaktan uzak belirsiz politikalar izlemekteler ve mevcut krize bir çözüm üretmekten uzaktılar.⁸⁷

Söylenmesi gereken temel nokta şu: krizin sebebi büyük oranda mevcut sistemin kendisidir, dolayısıyla krizden çıkış için alternatif bir yol izlemek mecburidir. ccording to the latest estimates, 9.2 percent of the world population (or slightly more than 700 million people) were exposed to severe levels of food insecurity in 2018 Son tahminlere göre, dünya nüfusunun %9.2’si, yani 700 milyondan fazla insan, 2018 yılında gıda güvencesizliğiyle karşı karşıya kaldı.⁸⁸

⁸⁴ Taylan Kıymaz ve Ahmet Şahinöz, “Dünya ve Türkiye – Gıda Güvencesi Durumu”

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Karine Peschard, “Farmers’ Rights and Food Sovereignty: Critical Insights from India”. **The Journal of Peasant Studies**. Cilt 41. Sayı 6. 2014.

⁸⁸ FAO. **The State of Food Security and Nutrition in the World**, Rome, 2019, s.15.

Zaman zaman, gıda fiyatları istatistiki olarak düşüyor gibi gözükmesi, gıdaya erişim ve üretimin, yerel üretici ve merkezileşmiş şirketler arasındaki eşitsiz bir şekilde uygulanıyor olmasından ileri gelir. Bundan kaynaklı, bu kriz kendisini gıdaya kaliteli ve sağlıklı gıdaya eşitsiz erişimle ilgili kendisini göstermekte.⁸⁹ Buna ek olarak, finansal kapitalizmin yaşadığı krizin gelişmekte olan ülkelerin ekonomisindeki yansımaları, gıdaya ulaşamayan insan sayısında ciddi bir artışa sebep oluyor. Üstelik dünyadaki açlık sorununun sebebinin, arzda bir sıkıntıdan kaynaklanmıyor olması da sorunu aslında daha da derinleştiren bir durum olarak karşımıza çıkıyor.⁹⁰

Mevcut durumda Dünya Bankası, BM, ya da UPF'nin gıda güvencesi stratejilerinin etkisiz olduğu, ve hatta gıda egemenliği görüşünce (Radikal Gıda Hareketi) aslen krizin sebebi olduğu, düşünüldüğünde yeni bir alternatif bulma zorunluluğu aşikar. Nitekim 1990 ve 2000'lerde bu konudaki çalışmalar, tarım sektörünü tamamen finansallaştırmayı başarmış gıda şirketlerinin çıkarları doğrultusunda yapıldı, ve bu durum krize çözüm üretmektense, sorun daha da derinleştirdi. Bu noktada radikal gıda hareketi ve gıda egemenliği kavramı ve stratejisinin daha detaylı bir analizini yapmakta yarar var.

3.3.2. Radikal Gıda Hareketi: Gıda Egemenliği

Radikal gıda hareketi olarak adlandırılabilir grubun savunucuları temel olarak BM, DTÖ, UPF gibi kuruluşlardan çıkacak çözüm önerilerinin ve gıda güvencesi anlayışının krize bir çözüm sunamayacağını, çünkü tam olarak da bu anlayışın krizin temel sebebi olduğuna inanıyorlar. Bu argümana göre 1990'ların ve 2000'lerin bu krize yönelik bütün çalışmaları sadece büyük şirketlerin çıkarlarını yansıtıyor.⁹¹ Bu görüşü savunanlarca tarımın finansallaşması tarım ürünlerinin

⁸⁹ World Bank Group. **Commodity Markets Outlook**, April. World Bank, Washington, DC. 2017
License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO

⁹⁰ Sibel Çaşkurlu, "Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler". **Ekonomik Yaklaşım**. Cilt 23. Özel Sayı. 2011

⁹¹ Tayfun Özkaya, "Ekonomik ve Ekolojik Kriz Karşısında Türkiye Tarımı".

fiyatlarında negatif bir etki doğurdu ve insanın gıdaya erişimini kısıtladı.⁹² Dolayısıyla krizden çıkış yolunu da ancak farklı bir bakış açısı oluşturabilir.

Bu anlayışın savunduğu temel argüman literatürde gıda egemenliği olarak geçiyor. Gıda egemenliğinin isim babası ve dünyadaki en yoğun savunucusu olan kurum Türkçesi “Kırsal Yol” ya da “Köylü Yolu” olan 1993 yılında Belçika’nın Mons kentinde kurulan “La Via Campesina” örgütü. Örgütün kuruluş amacı tarım ve tarım ticaretindeki neoliberal hegemonyayı kırmak. Bugün, bu örgütün bünyesinde yetmiş ülkeden ve yüz elli kurumdan fazlası bulunmakta ve bu bağlamda örgüt, en güçlü küreselleşme karşıtı akımlardan biri olarak görülüyor.⁹³

Gıda egemenliği kavramının literatürde farklı tanımları mevcut. Peschard’ın tanımına göre gıda egemenliğini ve aynı zamanda tarımın temel yapı taşı, çiftçinin ürettiği ürün ve tohumu olan erişimi ve bu tohum ve ürün üzerindeki hakkı oluşturuyor.⁹⁴ Bernstein’ın tanımına göreyse gıda egemenliği, milletlerin ve halkların kendi gıda sistemleri üzerindeki hakkıdır ve bu hak bünyesinde, mevzu bahis milletlerin ve halkların kendi gıda marketlerine, üretim modellerine, gıda kültürlerine, ve doğasına sahip olma hakkını da barındırıyor. Bernstein bu hakkı, neoliberal model tarıma kritik bir eleştiri ve başkaldırı olarak yorumluyor ve önemine dikkat çekiyor.⁹⁵ Çetiner ise gıda egemenliği savunucularının temel argümanlarının, herkesin kendi yöresinde kendi gıdasını üretme hakkı olduğunun savunulmasıyla ilgili olduğunu yazıyor.⁹⁶ McMichael ise gıda egemenliği kavramını ve beraberinde getirdiği hakları, büyük firmalar ve uluslararası organizasyonlar tarafından yönetilen tarım ve tarım ticaretine kritik bir alternatif ve bir anti-tez olarak yorumluyor.⁹⁷

Literatürde farklı tanımlar olsa da gıda egemenliği kavramının savunucularının temel olarak üzerinde durduğu noktalar çiftçinin tohumu ve gıdaya

⁹² Henry Bernstein, “Food Sovereignty via the “peasant way”: A Sceptical View”. *The Journal of Peasant Studies*. Cilt 41. Sayı 6. 2014, sf.1033

⁹³ Selim Çetiner, “Gıda Egemenliği mi Dediniz?” *Tarla Sera*. Şubat 2012.

⁹⁴ Karine Peschard, “Farmers’ Rights and Food Sovereignty: Critical Insights from India”.

⁹⁵ Henry Bernstein, “Food Sovereignty via the “peasant way”: A Sceptical View”. *The Journal of Peasant Studies*. Cilt 41. Sayı 6. 2014, sf. 1031.

⁹⁶ Selim Çetiner, “Gıda Egemenliği mi Dediniz?” *Tarla Sera*. Şubat 2012.

⁹⁷ Philip McMichael, “Historicizing Food Sovereignty”. *The Journal of Peasant Studies*. Cilt 41. Sayı 6. 2014.

erişim hakkı, kendi toprağında istediğini üretme hakkı ve insanın gıdaya erişim hakkı gibi noktalardan oluşuyor. Diğer bir yandan da neoliberal ekonominin güdümüne girmiş büyük şirketler tarafından domine edilen bir tarım anlayışına karşı çıkarak; bu anlayışı ve dolayısıyla mevcut gıda rejimini, krizin temel sebebi olarak görüyorlar.

Gıda egemenliği hakkı ve temel argümanları aslında ortaya yeni çıkmış fikirler değil. Çiftçinin tohumu ve ürüne erişim hakkı, kendi toprağında istediğini üretme hakkı, insanın sağlıklı gıdaya erişim hakkı gibi haklar aslen başta BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve GTÖ olmak üzere pek çok kurum, kuruluş, uluslararası organizasyon, ve uluslararası antlaşma tarafından da dile getiriliyor ve sözüm ona korunuyor. Ancak bu haklar sözde tanınsa da uygulamada durum bundan çok daha farklı işliyor.⁹⁸

Bu noktada La Via Campesina örgütünden ve önerdiği çözümlerden de bahsetmekte yarar var. La Via Campesina öncelikle doğrudan bir köylü hareketi değil, katılımcılar çiftçilerin yanı sıra akademisyenler, sivil toplum örgütleri, vejetaryen ve vegan gruplar, öğrenciler, aktivistler gibi grupları da bünyesinde barındırıyor, dolayısıyla çiftçiler dışında çok daha geniş ve temelde şehirli gruplara da hitap edebiliyorlar.⁹⁹ La Via Campesina mevcut gıda rejiminin, gıda güvencesi, gıda egemenliği, demokrasi, eko-sistemin yenilenmesi, sürdürülebilir tarım, ve yaşam alanları güvencesinin önünde bir engel olduğunu savunuyor ve buna bir alternatif oluşturmaya çalışıyor.¹⁰⁰ Özellikle gıda rejiminin bugün içinde bulunduğu kriz bu tarz radikal olarak addedilen hareketleri çok daha görünür kılıyor, onların toplumdan çok daha fazla destek görmesini sağlıyor, ve bu hareketlerin ürettikleri projeleri çok daha fazla göz önüne getirmeye başlıyor.¹⁰¹

Bugünkü gıda rejimi tam anlamıyla şirketleşmiş, küreselleşmiş, ve finansallaşmış durumda.¹⁰² Bu durum, daha önce de değinildiği gibi pek çok sorunu

⁹⁸ Karine Peschard, "Farmers' Rights and Food Sovereignty: Critical Insights from India". *The Journal of Peasant Studies*. Cilt 41. Sayı 6. 2014.

⁹⁹ Philip McMichael, "Historicizing Food Sovereignty".

¹⁰⁰ Philip McMichael, "Historicizing Food Sovereignty". *The Journal of Peasant Studies*. Cilt 41. Sayı 6. 2014.

¹⁰¹ Philip McMichael, "Historicizing Food Sovereignty". *The Journal of Peasant Studies*. Cilt 41. Sayı 6. 2014.

¹⁰² Sibel Çaşkurulu, "Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler". *Ekonomik Yaklaşım*. Cilt 23. Özel Sayı. 2011

beraberinde getirdi. Örneğin, az gelişmiş ülkelerin tarım sektörleri tam anlamıyla çokuluslu şirketlerin denetimine girmiş durumdaydı. Dolayısıyla az gelişmiş ülkeler temel gereksinimleri olan ürünleri üretebilme kararlarını bile veremez hale gelmişlerdi. Bu durum, dünyanın pek çok yerinde toplumsal hareketliliğe sebep olmuştur ve toplumsal çatışmalara yol açmıştır. Bu toplumsal hareketlilikse evrensel bir nitelik kazanmaya başlamış, gıda egemenliği kavramı dünyanın pek çok yerinde köylüler, akademisyenler, sivil toplum kuruluşları, aktivistler ve benzer çevrelerce dile getirilmeye başlanmıştır. Gıda egemenliği kavramını savunanların evrensel bir nitelik kazanması, ve bir yandan da evrensel değerleri eş zamanlı savunuyor olmaları bu toplumsal hareketliği uluslararası bir hale büründürmüştür. Bu tarz gruplar zamanla eylem birliği içine giren örgütlü köylü hareketlerine dönüşmüşlerdir. La Via Campesina da işte tam olarak da bu yönde ortaya çıkmış bir kurumdur.

Yine de akılda tutulması gereken önemli bir nokta var. Mevcut gıda rejimi ve 2008 finansal krizi sonrası oluşan gıda krizinin bu hareketleri daha da güçlendirdiği görülsede hareket, şirketlerin ve bankaların tarım sektöründeki egemenliğine bir son verebilmekten, ya da ikinci güçlü bir alternatif oluşturmaktan bile hala çok uzak. Nitekim 2008 finansal krizi sonrasında, çokuluslu şirketlerin güneyli tarıma yeni bir saldırısını da beraberinde getirdi.¹⁰³ Dolayısıyla mevcut gıda rejimi şu anda, değişmekten hala fazla uzak duruyor. Çiftçiler ve bilim insanlarının ortak hareket ettiği bu alternatif hareketlerin başarısı aslen bir çok yerde kanıtlandı. Buna rağmen tarımda istenilen değişimler ekonominin doğal evrimi içinde hala başarılabilecek gibi görünmüyor.¹⁰⁴

Bu noktada tartışılması gereken, sunulan alternatifin ne kadar gerçekçi olduğu, ve tarım ve tarım ticareti üzerindeki şirket ve banka egemenliğinin hangi yollarla kırılmasının planlandığı. Her ne kadar nostaljik köylü söylemleri kulağa hoş gelse de, işin bir de gerçeklik boyutu mevcut ve radikal gıda hareketlerinin ürettiği gerçekçi çözümler de aynı önemle incelenmeli. Bu noktada incelenmesi gereken önemli konular ise radikal gıda hareketlerinin en çok üzerinde durdukları konular,

¹⁰³ Joao Pedro Stedile, “Çokuluslu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırısı”. *Mülkiye*. Cilt 33. Sayı 262. 2009.

¹⁰⁴ Tayfun Özkaya, “Ekonomik ve Ekolojik Kriz Karşısında Türkiye Tarımı”.

yani birincisi gıda hakkı, su hakkı, toprak hakkı ve ikincisi yerel kültürel ihtiyaçlarla evrensel değerlerin kombinasyonu.

Tezin bu noktaya kadar savunduğu üzere; mevcut gıda rejiminin bir kriz içinde bulunduğu, dünyadaki 1 milyar insanın açlık sorunuyla boğuştuğu, ve mevcut sistemin sürdürülebilir olmadığı aşikar bir durum. Daha da önemlisi gıda güvencesi ekseninden yola çıkan anlayışın da bu krize bir çözüm üretmekten uzak olduğu da gözle görülür bir gerçek, nitekim bu anlayış insandan önce şirketlerin çıkarlarını korumakta ve sürdürülebilir tarımdan gün geçtikçe daha da uzaklaşmaktadır.

Dolayısıyla bu noktada gıda egemenliği savunucularının hangi noktaya kadar bir alternatif oluşturabildiği ve izlediği yolların ne kadar etkili olduğu tartışmaya açılmalıdır, nitekim mevcut kriz durumu düşünüldüğünde bu tarz alternatif ve radikal hareketlerin önemi çok daha önemli bir hale geliyor.

Öncelikle gıda egemenliği anlayışının eksik olduğu ve bir alternatif üretmekten uzak olduğu noktalar üzerinde durulmasının önem arz ettiği inancındayım. İlk olarak, gıda egemenliği savunucuları herkesin kendi yöresinde kendi gıdasını üretme hakkı olduğunu savunuyor; ancak, üretim ve tüketim dengesizliği ya da dünyadaki genel gıdaya erişim eşitsizliği üzerine bir konuyu gündemine çoğunlukla almıyor¹⁰⁵. Bu da hareket içinde bir tezat oluşturarak hareketin argümanlarını tutarsız bir hale getirebiliyor. Nitekim bütün dünyada yankı bulmuş olsa da gıda egemenliği kavramı Avrupa merkezli bir akım ve ürettiği politikalar dünyanın daha az gelişmiş bölgelerine bir çözüm önerisi getirmekten uzak.

Burada yine de eklemekte yarar var ki, üçüncü dünya olarak addedilen bölgelerde de gıda egemenliği kavramı güç kazanmaya ve toplumlarca savunulmaya başlandı. Ancak hareketin Avrupa temelli en güçlü ayağı hala bu eksikliği yaşamakta, açlık gibi sorunlara temel bir çözüm üretememekte. Tohum ve gıdaya erişim hakkı, kendi toprağında bağımsız üretim ve gıdaya erişim hakkı gibi konular hareketin Merkez’de tartışılmalı sorunları olsun; hegemonik gıda rejimlerinin dönemlerdir yerel üretimi yönetmekte ve dönüştürmekte olan yapısal etkilerinden üçüncü dünya ülkeleri aşılamaz bir şekilde mustarip. Üretimin egemenliği şöyle

¹⁰⁵ Selim Çetiner, “Gıda Egemenliği mi Dediniz?” *Tarla Sera*. Şubat 2012.

dursun, buralarda hala gıdaya erişim ve açlıkla mücadele gibi konular öncelikli olarak değerlendirilmesi gereken konular. Tabii, gıda rejimiyle ilgili merkezden ve bütüncül bir ölçekte alternatif sunulması, konuya yapısal çözümler getirmek açısından kayda değer. Fakat, hareketlerin merkez ve çevrede vuku bulan hallerinin farklı dinamiklerle örülü olduğunu da ayrıca belirtmemiz gerekiyor.

Bunun dışında gıda egemenliği savunucuları tarafından öne çıkarılan organik tarım anlayışı ya da teknolojiden uzak tarım anlayışı da kendi içinde sorunlar barındırmakta. Bu tarz söylemler kulağa hoş gelmekle birlikte büyük kentlerdeki insanların nasıl doyurulacağı konusunda bir harita çıkarmakta yetersiz kalıyor.¹⁰⁶ Nitekim nüfusu on milyon kişiyi aşan şehirlerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için tarımda mecburen teknoloji, belli bir sermaye gerekmekte. Fakat küresel olarak küçük üreticinin, mevcut gıda rejimine eklemlenmiş halini düşündüğümüzde, bunun kendi başına sağlanması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla doğayla barışık teknolojinin desteklenmesi de, gıda egemenliği savunucularınca üzerinde durulması gereken bir noktadır. Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçilerin bu teknolojiye sahip olabilmesi de, radikal gıda hareketi savunucularının gündeminde olması gereken bir konu gibi duruyor.¹⁰⁷ Fakat konuya bu şekilde yaklaşmak, sorunu bir arz eksikliği olarak değerlendirdiğimiz anlamına gelmiyor. Yukarıda da bahsedildiği üzere bugün dünyadaki açlığın sebebi bir arz eksikliği değil, kaynakların eşit dağıtılmasında yaşanan sorunlardır. Üretim ağlarının neoliberal politik ekonomi ile yürütülen Şirketleşmiş Gıda Rejimi etrafında tekelleşmiş olması, üretim konusunda ülkeler ve üreticiler arasında eşitsiz durumlar yaratmakta.

Dünya tarımının arz sorunu olmamasına rağmen, mevcut teknolojinin yayılmasıyla bugünkü verimsiz üretimin çok daha verimli hale getirilebilecek olması da başka bir soruyu kafalarda uyandırıyor. Bugün dünyada yaklaşık üç milyar köylü yaşamakta ve bu köylünün elindeki topraklar, 30 milyon çalışan ve modern bir teknolojiyle üç milyar kişinin ürettiği gıdayı üretebilecek durumda.¹⁰⁸ Dolayısıyla dünya tarımında ciddi bir emek fazlası mevcut. Fakat gıda rejiminin kaynakları yerel

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Selim Çetiner, “Gıda Egemenliği mi Dediniz?” *Tarla Sera*. Şubat 2012.

¹⁰⁸ Boratav, Korkut. “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”. *Mülkiye*. Cilt 33. Sayı 262. 2009.

Üreticiler ve bağımsız üretim ağılarından ziyade, bu merkezileşmiş şirket yapıları arasında paylaştırılmış durumda.

Buna ek olarak, mevcut sistemin bu şekilde yenilenmesi de bu üç milyar insanın elinden toprağının alınması anlamına da geliyor. Dolayısıyla gıda egemenliğı savunucuları teknoloji ve tarım ikileminde tutarlı bir politika üretmeye ve bunu gerçekçi bir çözüm önerisine dönüştürmeye de muhtaç durumdalar. Yapılacak olan politika önerilerinin, bu çalışmada da toprak gaspı olarak işlediğimiz şekilde, üreticinin teknoloji ile birlikte ürününden uzaklaşması ve buradaki üretimin tekelleşmiş şirketler altında işletilmesini değıl; yerel mekanizmaları destekleyecek şekilde adil ve küresel bir kaynak dağıtımını ilgilendirmesi gerektiğini söylemekteyiz.

Gıda krizi bugün dünyanın karşılaştığı belki de en büyük kriz, ve mevcut sistemin egemen güçleri bu konuda gerçekçi bir çözüm retebilmekten uzak. İşte tam da bu noktada bu tarz, radikal gıda hareketi gibi toplumsal hareketlerin ürettiğı alternatiflere daha fazla ihtiyaç duymaktayız. Nitekim bu hareketler neoliberal sistemin gerekliliklerini, tarımda liberalleşmeyi ve şirket ve banka çıkarlarını korumayı, krizin çözümü değıl tam tersine sebebi olarak görüyor ve alternatif bir yol oluşturuyor. Ancak bu hareketin de hala kendi içerisinde tutarsızlıklar barındırdığını ve önemli bazı konularda bir harita çıkaramadığını görüyoruz. Bu tarz hareketlere aciliyetle ihtiyaç duyduğumuz aşıkar, dolayısıyla bu tarz hareketlerin tutarlı ve güçlü politikalar üreterek gerçek bir alternatif oluşturması da bütün insanlar için büyük bir önem arz ediyor.

Burada bir Türkiye penceresi açarsak, gıda egemenliğı kavramının nasıl işlediğı ve bu hareketin Türkiye’deki ifti ve halkı nasıl etkilediğine bakabiliriz. Bu hareket Türkiye’de de çeşitli dernekler tarafından savunuldu. Bunlardan n plana çıkanlar ifti Sendikaları Konfederasyonu, Tohum İzi Derneğı, Kibele Ekolojik reticiler Kooperatifi, Boğaziçi Üniversitesi Tüketim Kooperatifi ve Ekoloji Kolektifi.¹⁰⁹ Bunlar Avrupa ve dünyadaki örnekler gibi çiftçilerle diğerk grupların; yani akademisyenler, öğrenciler, aktivistler gibi grupların beraber hareket ettiğı, ittifak kurduğu ve çözüm üretmeye çalıştığı gruplar. Bu grupların özellikle belli

¹⁰⁹ Bkz. Bukoop. Anasayfa. Bukoop, Bukoop [Http://Bukoop.kooperatif.org/Wp-Content/Uploads/Sites/4/2019/08/Bukoop-Logo.png](http://Bukoop.kooperatif.org/Wp-Content/Uploads/Sites/4/2019/08/Bukoop-Logo.png), 0AD, bukoop.org/.

alanlarda ve ülkenin belli bölgelerinde etkili olduğunu ve üretim metodlarının ciddi bir alternatifini oluşturduğunu da söylemekte yarar var. Ancak bu hareketlerin Türkiye örneğinde henüz bir toplumsal harekete dönüştüğünü söylemek için fazla erken. Nitekim bu gruplar Türkiye’de henüz çiftçinin ya da toplumun önemli bir kesimine ulaşmayı hala başaramadılar. Dolayısıyla ürettikleri alternatif de kısıtlı bir bölgede kalmış gibi görünüyor.

Bunun temel sebepleri Türkiye’deki toplumsal muhalefetin genel olarak düşük seviyede seyretmesi, ya da Türkiye’nin gıda fiyatlarındaki son yıllarda yaşanan ciddi artışa ya da ithal gıda ürünlerinin artışına rağmen, hala dünyadaki gıda krizinin etkilerini ciddi anlamda görmeyişi olarak sıralanabilir. Yine de kriz Türkiye’yi de etkilemeye başladı ve önümüzdeki yıllarda daha da fazla etkilemesi oldukça olası. Dolayısıyla bu tarz grupların, gıda egemenliği savunucularının ülke tarım politikasını etkilemede ve bir alternatif oluşturmada daha etkili bir hale gelmesi Türkiye tarımı için de büyük önem arz ediyor.

3.3.2.1. Gıdaya Hak Temelli Yaklaşımlar

Radikal gıda hareketleri ya da gıda egemenliği savunucularının en çok üzerinde durdukları noktalar yukarıda da belirtildiği üzere, insanların gıda, su, ve toprak haklarına sahip olması gerektiği üzerinde şekilleniyor. Savunulan nokta, üreten kişinin kendi ihtiyacı doğrultusunda üretebilme hakkına sahip olması ve yurt içinde ülke halkının kendi ihtiyaçlarına göre tarım yapan bir tarım anlayışını benimsemesi oluyor. Bu noktada gıdanın, şirketlerin hegemonyası altındaki bir olgu olmaktan çıkıp; üretici ve tüketicinin de söz hakkına sahip olduğu bir hak meselesi olduğu yaklaşımına geçmemiz gerekiyor.

Bunun yanı sıra savunulan diğer bir noktayı ise, şirket egemenliğindeki tarımın doğaya olan zararının da gıda egemenliği ilkeleri çerçevesinde, doğayla barışık sürdürülebilir tarım anlayışı ile giderilebileceği oluşturuyor. Sürdürülebilir bir tarım için gereken kapasite konusunda politika oluşturulması ve bu noktada üreticiye destek verilmesi şart. Üreticiye desteğin yanında, sürdürülebilir bir tarım çok daha fazla maliyet gerektiren ve haliyle ürün yüksek fiyatlara neden olan, ayrıcalıklı bir gruba hitap eden ürün skalası olarak kalmakta. Burada şirketlerin, daha çok üretme

ve daha kolay dağıtımına sokma hırsından uzaklaştırılıp, yerel-odaklı politikalarla uyumlu bir çerçevede üretim ve dağıtım yöntemlerine başvurmalarının yolu sağlanması gerekiyor. Burada da gıdaya hak temelli bir yaklaşımla bakıp, yerelliği savunan, efektif mekanizmaların uygulamaya sokulması gerekmektedir.

Bu uygulamaların günümüz sisteminde uygulanması, hegemonyanın yaptırım gücünü düşündüğümüzde oldukça zorlu bir görev. Bir yandan DTÖ ve diğer uluslararası organizasyon ve çokuluslu şirketler, tarımda daha fazla liberallik savunurken; çiftçiler ekseninde gelişen toplumsal hareket, gıda egemenliği kavramını savunarak; bu konuda yeni bir alternatif oluşturmaya ve çiftçiye ve halka gıda, su, ve toprak hakkını iade etmeye gayret ediyor. Neoliberal Gıda Rejiminin getirdiği bakış açısıyla kar ve arz-talep dengesinin önceliklendirildiği liberal bir modelin tam tersine; burada topluluk bazında, üretim kaynağı ve iradesinin dağıtılması gerekiyor.

Gıda egemenliği kavramının savunucularının temel olarak üzerinde durduğu diğer bir önemli noktaysa, tarım anlayışında yerel kültürel ihtiyaçlar ile evrensel insani değerlerin bir kombinasyonunu yaratmaktır. Burada gıdaya yaklaşımda yenilikçi bir yaklaşıma ihtiyaç olup, gıda güvencesi gibi kavramları bir kenara bırakarak; gıda hakkı gibi bir yaklaşımdan bahsetmek gerekmektedir. Bunun uygulanmasında yerelliği ve kültürel değer ve ihtiyaçları içerisinde barındıran bir hak yaklaşımından söz etmemiz gerekiyor. Mevcut ve bundan önceki rejimlerin, güvence ve güvenlik söylemleriyle sınırlı kaldığı, yalnızca belirli bir kesimin çıkarlarını koruyan yaklaşımından ziyade; bütün coğrafyaların sağlığını, güvencesini ve haklarını gözetken adil bir sistemden söz etmemiz gerekiyor.

Savunulan düşüncenin bir ayağını, toplumların kendi yerel kültürel değer ve ihtiyaçları doğrultusunda üretim yapma hakkı oluşturmakta. Diğer ayağını ise evrensel insani değerler, yani her insanın yeterli düzeyde, sağlıklı bir hayat sürebileceği gıdaya ve suya erişim hakkı gibi fikirler oluşturmaktadır. Besin maddesi ihtiyacını garanti altına almak, her ülkenin egemenlik ilkesiyle birlikte edinmesi gereken bir kriter. Bunun halihazırdaki düzende, uluslararası örgütler ve şirketler tarafından adil ve eşit bir şekilde uygulanmadığı açık. Gıda krizlerinin, sistemin kendisini yeniden, doğa ve insan için daha tehlikeli bir yerden üretmesine mahal vermemek adına, burada daha otonom oluşumların harekete geçmesi şart. Bu

noktada mevcut düzenin aktörlerinden ziyade, yeni oluşumun düzeneğini üstlenecek alternatif bir örgütlenmenin kapsamını düşünmek ve tartışmak gerekiyor

SONUÇ

Bu tez, gıda rejimlerini tarihselliği içerisinde ele alarak, bu rejimlerin günümüze değin nasıl uygulandığının bir kavramsallaştırmasını sunmuştur. Bunu bu şekilde yapmasının sebebi de, günümüzdeki gıda krizinin kaynağını tarih içinde yapılandırılmış bir sistemler bütününde arıyor olmasıdır. Mevcut gıda rejiminde, tarım ve tarım ticaretinin giderek küreselleştiği, finansallaştığı ve şirketleştiği bir düzen görmekteyiz. Bu tez de, bunun nedenselliğini ve karakteristiklerini önceki gıda rejimlerinin Merkez-Çevre ikiliği üzerine kurulmuş olmasında aramaktadır. Bu ikilik ve bunun getirdiği hegemonya, ister kolonyal dönemde, ister Soğuk Savaş bağlamında, isterse de neoliberal kapitalizm döneminde gerçekleşiyor olsun, kendisini her dönem, dünya sistemine uygun olarak yeniden üretmekte ve farklı başlıklar altında kendisini göstermektedir.

Bu tez, krizlerin üstesinden kendisini yeniden üreterek gelen bu rejimi incelemiş, ve buradan hareketle de alternatif bir gıda ve tarım hareketinin nasıl olacağı üzerine kafa yorarak tartışmasını sonlandırmıştır. Mevcut gıda rejiminin yarattığı sorunlar, kendisi ve kendisinden önceki her bir dönemin söylemi, hegemonik gücü ve yaptırımları incelenerek tespit edilebilir. Bunlara gelecek alternatif öneriler ise bu rejimlerin doğasını yapı taşlarına ayırarak yapılabilir. Bu anlamda bu tezde mevcut koşullar değerlendirilip, gelecek tehlikelerden bahsedilmiş, alternatif hareketlerin mantığı ortaya dökülmüştür. Mevcut krize önerilen iki temel çıkış yolu olan yollar ilerici gıda hareketleri, yani gıda güvencesi anlayışı, ve radikal gıda hareketleri, yani gıda egemenliği, anlayışı olarak sıralanmıştır.

Bu tezde savunulan temel nokta ise, uluslararası organizasyonlarca üretilen ve temel amacı hala büyük şirketlerin çıkarlarını, ve neoliberal ekonomik ve üretim düzenini savunmak olan ilerici gıda hareketlerinin mevcut krize bir çözüm üretemediği hususunda oldu. Bunun dışında radikal gıda hareketlerinin temelde, gıda güvencesi anlayışını krizin çözümü değil sebebi olarak görerek, gıda egemenliği kavramına yaptığı vurguya dikkat çekildi. Bu incelemeden çıkardığımız sonuca göre gıda egemenliği, insan için gerekli olan besin maddesini bir hak olarak

konumlandırmak, ve bu noktada gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı problemlere bir çözüm sunmak açısından daha etkili görünüyor.

Radikal gıda hareketleri ile tartışılan temel noktalar, gıda egemenliğinin ne demek olduğu, dünyada nasıl bir yankı uyandırdığı, temel argümanlarının neler olduğu ve mevcut sisteme nasıl bir eleştiri ve nasıl bir alternatif getirdiği oldu. Tezin bu bölümü, gıda egemenliği savunucularının önerdiği çözümlerin değerli olduğu, bu görüşlere ciddi düzeyde ihtiyaç olduğu, ancak bu hareketin de hala kendi içinde belirli sorunlar ve tutarsızlıklar yaşadığı noktasına dikkat çekti. Dolayısıyla gıda egemenliği savunucularının daha ciddi bir alternatif oluşturabilmesi için daha güçlü politikalar izleme zorunluluğuna dikkat çekildi.

Daha sonraki kısımda ise olayın Türkiye'ye nasıl yansıdığı tartışıldı. Tartışılan temel konular neoliberal dönüşümün Türkiye'deki tarımı nasıl etkilediği ve gıda egemenliği kavramının kendisine Türkiye'de nasıl yer bulduğu oldu. Türkiye'de 1980'lerdeki neoliberal politikaların sonuçları, önceden bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin UPF gibi uluslararası kurumların kısılcasına nasıl girdiğini göstermek adına güzel bir örnek. Bu kurumların yaptırımları tarım, gıda ve ticaret alanında hem micro hem de macro ölçekte ciddi dönüşümlere sebep oldu. Bunu, AKP dönemindeki özelleştirme pratikleri izleyerek, Merkantil Gıda Rejiminden Şirketleşmiş Gıda Rejimine geçiş sağlandı. Bugün ise, Türkiye bu dönüşümün darbelerini, kendi piyasasındaki gıda fiyatlarıyla deneyimlemekte. Önceden küçük ölçekte üreticilerle ayakta durmaya çalışan Türkiye köylüsü, artan kur fiyatları ve devletleşmeden şirketleşmeye giden tarım anlayışıyla üretimindeki yerelliğine ve bağımsızlığına büyük bir darbe aldı. Bunu yalnızca üretici değil, Türkiye tüketicisi de ciddi manada deneyimlemekte.

Bu tez, gıda ile olan mevcut ilişkimizi tarihselliği içerisinde almakta ve buradan çıkan sonuçlarla alternatif hareketlerin bir değerlendirmesini sunmakta. Dünyada ve Türkiye'de gıdanın, Merkez-Çevre ilişkileneşmesinin sonucu olduğu ve günümüzde Şirketleşmiş Gıda Rejimiyle bunun en yoğunlaşmış halinin yaşanıldığı savunuldu. Buradan alacağımız sonuçlarla, büyük bir gıda krizinin eşiğinde olduğumuzun ayırdına varılması ve bundan çıkış yolu olarak gıda rejimine alternatif olacak etkili yöntemlerin tartışılması gerekiyor. Bu manada bu tez, bu konuyu

tartışmaya aarak, yaklaşmakta olan krizin geleceğine dair aözüm önerileri sunmaktadır.

KAYNAKÇA

İsrail Domatesine Rakip: Pembe Domates!
Habertürk. 22 Aug. 2011,
www.haberturk.com/ekonomi/makro-
ekonomi/haber/661907-israil-domatesine-
rakup-pembe-domates.

Adnan, Shapan:

“Land grabs and primitive accumulation in
deltaic Bangladesh: Interactions between
neoliberal globalization, state interventions,
power relations and peasant resistance,” **The
Journal of Peasant Studies**, 2013 Vol. 40,
No. 1, 87–128,
<http://dx.doi.org/10.1080/03066150.2012.753058>

Akram-Lodhi, A Haroon.:

“Contextualising land grabbing:
contemporary land deals, the global
subsistence crisis and the world food system,”
**Canadian Journal of Development Studies
(Revue canadienne d’études du
de’veloppement)** Vol. 33, No. 2, June 2012,
119–142.

Alfred, Taiaiake:

Peace, Power, Righteousness: An Indigenous
Manifesto. Oxford University Press, Oxford,
1999.

- Altieri, M. A.: “The Case Against Agricultural Biotechnology: Why Are Transgenic Crops Incompatible With Sustainable Agriculture In The Third World?”, *Sustainable Agriculture*, July 2002.
<http://www.iucn.org/themes/ceesp/Publications/SL/Miguel%20A.%20Altieri%20Biotec%20Third%20World2.pdf>
- Andree, Peter, Jeffrey Ayres, Michael J. Bosia, Marie-Josée Massicotte: **Globalization and Food Sovereignty: Global and Local Change in the New Politics of Food.** University of Toronto Press, 2014.
- Beingessner, N.: “Alternative Land Tenure: A Path Towards Food Sovereignty in Saskatchewan? Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Department of Justice Studies, University of Regina, Saskatchewan, 2013.
- Bernstein, Henry: “Food Sovereignty via the “peasant way”: A Sceptical View”. **The Journal of Peasant Studies**. Cilt 41. Sayı 6. 2014.
- Boratav, Korkut: “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”. **Mülkiye**. Cilt 33. Sayı 262. 2009.
- Bressman, Lisa Schults: **The Regulatory State**, New York: Volters Kluwer, 2013.

Bulatlat Contributors:

Bulatlat.com | June 16, 2011, “Foreign land deals: global land grabbing?”: <https://www.bulatlat.com/2011/06/16/foreign-land-deals-global-land-grabbing/>

Bush, R:

Food riots: Poverty, power, protest. *Journal of Agrarian Change*, 10(1), 2010, 119–129,

Claeys, Priscilla:

“The Creation of New Rights by the Food Sovereignty Movement: The Challenge of Institutionalizing Subversion”. *Sociology*. 46, 2012, 844-860.

Çaşıklı, Sibel:

“Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler”. **Ekonomik Yaklaşım**. Cilt 23. Özel Sayı. 2011

Çetiner, Selim:

“Gıda Egemenliği mi Dediniz?” **Tarla Sera**. Şubat 2012.

Desmarais, A. A.:

La Vía Campesina. London: Pluto Press. 2007.

Dorris, Eva Ann:

Monsanto Contracts: To Sign or Not To Sign, Mississippi Farmer. 2000.

FAO:

“Annex 3: Special Note From The Experts

Who Participated In The Consultation. In Genetically modified organisms in crop production and their effects on the environment: methodologies for monitoring and the way ahead”, **Report of the Expert Consultation, Food and Agriculture Organization of the United Nations**, Rome, 2005.

<http://www.fao.org/docrep/008/ae738e/ae738e14.htm>

FAO:

The State of Food Security and Nutrition in the World 2013. Rome, FAO, 2003.

FAO:

The State of Food and Agriculture: Innovation in family farming. Rome, FAO, 2014.

FAO et. al.:

The State of Food Security and Nutrition in the World 2018: Building climate resilience for food security and nutrition. Rome, FAO, 2018.

Foucault, M.:

“Governmentality”, in: Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller (eds.), **The Foucault Effect: Studies in Governmentality**, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1991, pp. 87-104.

- Friedmann, H.: World Market, “State and Family Farm: Social Bases of Household Production in an era of Wage-labour”, **Comparative Studies in Society and History**, 20(4), 1978, 545–86.
- Friedmann, H., P. McMichael: “Agriculture and the State System: The Rise and fall of National Agricultures, 1870 to the Present”, **Sociologia Ruralis**, 29(2), 1989, 93–117, 98.
- Friedmann, H.: “From colonialism to green capitalism: social movements and the emergence of food regimes”, in F.H. Buttel and P. McMichael, eds. **New directions in the sociology of global development. Research in rural sociology and development**, Vol. 11, Oxford: Elsevier, 2005, pp. 229–67
- Gaytancıoğlu, Okan: “Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası”. **İstanbul Ticaret Odası Yayınları: Sektörel Yayınlar**. Yayın No. 14. 2009.
- GRAIN Report: **Small farmers feed the world with less than a quarter of all farmland**, Mayıs 2014
- Gramsci, Antonio: **Prison Notebooks**, New York: Columbia University Press. 1992.

Günaydın, Gökhan:

“Türkiye Tarım Politikalarında “Yapısal Uyum”: 2000’li Yıllar”. **Mülkiye**. Cilt 33. Sayı 262. 2009

Holt-Gime’nez, E., R. Patel, A. Shattuck:

Food rebellions! Crisis and the hunger for justice. Oakland, CA: FoodFirst Books. 2009.

Kıymaz, Taylan, Ahmet Şahinöz:

“Dünya ve Türkiye – Gıda Güvencesi Durumu”. **Ekonomik Yaklaşım**. Cilt 21. Sayı. 76. 2010.

Dinler, Zeynel:

İktisada Giriş, Bursa, Ekin Kitabevi, 2003.

Marx, Karl, et al.:

Capital: a Critique of Political Economy. Penguin Books in Association with New Left Review, 1990.

McMichael, P.:

“A food regime analysis of the ‘world food crisis’” **Agric Hum Values**. 2009, 26:281–295.

McMichael, P.:

“The land grab and corporate food regime restructuring”, **The Journal of Peasant Studies**, 39:3-4, 2012.

McMicheal, P.:

“Global Development and the Corporate Food Regime.” **Symposium on New Directions in the Sociology of Global Development, XI World Congress of Rural Sociology, Trondheim.** July 2004. Retrieved January 21, 2010 (http://www.corporateaccountability.org/eng/documents/2004/corporate_food_regime.pdf)

McMichael, P.:

“Historicizing Food Sovereignty”. **The Journal of Peasant Studies.** Cilt 41. Sayı 6. 2014.

Negri A., M. Hardt:

Empire, Massachusetts: Harvard University Press, 2000.

Özcan, Mustafa:

“Dünya Ticaret Örgütü Doha Kalkınma Turu Müzakerelerini Ne Durdurdu? Tarih Tekerrürden Mi İbarettir?” **Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Sayı 14, 2007. http://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-doha-kalkinma-turu-muzakerelerini-ne-durdurdu_-tarih-tekerrurden-mi-ibarettir_.tr.mfa

Özkaya, Tayfun:

“Ekonomik ve Ekolojik Kriz Karşısında Türkiye Tarımı”. **Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü**. YLT. 2010.

Pamuk, Şevket:

“Türkiye’de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880 – 2000”. **Mülkiye**. Cilt 33. Sayı 262. 2009.

Patel, R. C.:

Food Sovereignty: Power, Gender, and the Right to Food. **PLoS Med** 9(6), 2012: e1001223.
<https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001223>

Peschard, Karine:

“Farmers’ Rights and Food Sovereignty: Critical Insights from India”. **The Journal of Peasant Studies**. Cilt 41. Sayı 6. 2014.

Shaw, D.J.:

Global Food and Agricultural Institutions. Routledge, London, 2008.

Shiva, Vandana:

“The Non-Sustainability of Monocultures”, **Monocultures of the mind : perspectives on biodiversity and biotechnology**, London, UK ; Atlantic Highlands, N.J., USA : Zed Books ; Penang, Malaysia : Third World Network, 1993, p.50-59.

Stedile, Joao Pedro:

“Çokuluslu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırısı”. **Mülkiye**. Cilt 33. Sayı 262. 2009.

Stewart, Terence P., Stephen J.
Norton, Jumana M. Madanat, Hanna
E. Stewart:

“The Global Food Crisis: Urgent Need and
Emerging Solutions,” **Global Food &
Agriculture Article 12**, Volume 9, Issue 1
Fall 2008.

Thompson, E.P.:

The Making of English Working Class,
London: Vintage, 1999.

Wallerstein, I.:

**The Modern World-System, vol. I:
Capitalist Agriculture and the Origins of
the European World-Economy in the
Sixteenth Century.** New York/London:
Academic Press. 1974.

Wallerstein, I.:

**The Modern World-System, vol. II:
Mercantilism and the Consolidation of the
European World-Economy, 1600-1750.**
New York: Academic Press, 1980.

Wallerstein, I.:

**The Modern World-System, vol. III: The
Second Great Expansion of the Capitalist
World-Economy, 1730-1840's.** San Diego:
Academic Press, 1989.

WHO:

World Health Statistics 2012. WHO Press,
Geneva. 2012.

Wittman, H, Annette Aurélie
Desmarais, Nettie Wiebe (eds):

Food sovereignty: reconnecting food, nature
and community. **Agriculture and Human
Values**, vol. 30, issue 2, 2013, 313-314.

Woodhouse, Philip:

“Beyond Industrial Agriculture? Some
Questions about Farm Size, Productivity and
Sustainability”, **Journal of Agrarian
Change**, Vol. 10 No. 3, 2010, pp. 437–453.

World Bank Group:

“Commodity Markets Outlook: Investment
Weakness in Commodity Exporting
Countries”, **World Bank**, Washington, DC.
January 2017 © World Bank.
[https://openknowledge.worldbank.org/handle/
10986/25895](https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25895) License: CC BY 3.0 IGO.”